

DZIENNIK URZĘDOWY WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

Łódź, dnia 23 czerwca 2023 r.

Poz. 5247

UCHWAŁA NR LVIII/354/2023 RADY GMINY DALIKÓW

z dnia 29 maja 2023 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Dalików na lata 2023-2026

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 r. poz.40, poz. 572) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840), po uzyskaniu pozytywnej opinii Łódzkiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, uchwala się co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dalików na lata 2023-2026”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Dalików.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Łódzkiego.

Przewodniczący Rady Gminy
Dalików

Danuta Walczak

Załącznik do uchwały Nr LVIII/354/2023
Rady Gminy Dalików
z dnia 29 maja 2023 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY DALIKÓW NA LATA 2023 - 2026

**Dalików
2023 r.**

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - dokumenty o znaczeniu krajowym

4.1.1 Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

4.1.2 Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030

4.2. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

4.2.1 Wojewódzki Program Opieki nad zabytkami w Województwie Łódzkim na lata 2020-2023

4.2.2 Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030

4.2.3 Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

5.1.1 Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dalików

5.1.2 Miejskowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dalików

5.2 Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1 Charakterystyka gminy

5.2.2 Rys historyczny obszaru Gminy Dalików

5.2.3 Krajobraz kulturowy oraz zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

5.2.4 Zabytki archeologiczne

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1 Zabytki wpisane do rejestru zabytków

5.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

5.5 Dziedzictwo niematerialne

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

7.1 Priorytety i kierunki działań programu opieki nad zabytkami

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

ANEKS 1

ANEKS 2

1. WSTĘP

Niniejszy dokument służy określeniu działań gminy w zakresie inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Działania te winny odbywać się w harmonii z działaniami gospodarczymi i społecznymi oraz zapewniać ochronę dziedzictwa kulturowego środkami prawnymi, takimi jak odpowiednie zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz finansowymi, poprzez przeznaczenie części budżetu gminy na ochronę zabytków. Procesy rozwojowe zachodzić powinny przy zapewnieniu warunków trwania i zachowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń oraz przy wykorzystaniu zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne. Lokalne dziedzictwo kulturowe posiada potencjał wpływający na atrakcyjność ekonomiczną regionu poprzez rozwój turystyki w oparciu o zabytki. Poprzez wyznaczone działania może przyczynić się do wzmocnienia świadomości wspólnoty kulturowej i lokalnej tożsamości.

Pierwsze rozdziały (II-IV) dotyczą ustawowych uwarunkowań formalno-prawnych odnoszących się do ochrony dziedzictwa kulturowego, ustawowych celów *Programu* oraz analizują najważniejsze dokumenty, strategie, programy - ważne z punktu widzenia opieki nad zabytkami - zarówno opracowane na szczeblu centralnym jak i wojewódzkim. Jest to konieczne, gdyż *Program* powinien być zgodny z założeniami odnoszącymi się do ochrony i opieki nad zabytkami zarówno na szczeblu centralnym, czyli do polityki państwa w tym zakresie, jak również na poziomie województwa i powiatu.

Rozdział V składa się z kilku części. W pierwszej części analizie poddane zostały dokumenty programowe gminy pod kątem uwzględnienia w nich kwestii związanych lub mających wpływ na zachowanie oraz ochronę zabytków i krajobrazu kulturowego. W części drugiej przedstawiono charakterystykę zasobu zabytkowego gminy. Wskazano w nim najważniejsze obiekty, zespoły obiektów i cechy charakterystyczne krajobrazu kulturowego gminy. Takie rozpoznanie dało podstawę do znajdującej się w dalszej części *Programu* analizy SWOT (mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia) jakie dokonały się w zakresie zachowania zasobu najistotniejszych zadań do zrealizowania przez gminę. W kolejnej części rozdziału V przedstawiono dane dotyczące zabytków z terenu gminy wpisanych do rejestru (rejestr zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych), zabytki w gminnej ewidencji zabytków, jak również dziedzictwo niematerialne gminy.

Rozdział VI stanowi ocenę dziedzictwa kulturowego - Analiza szans i zagrożeń. Uwzględniono w nim aktualny stan zachowania zasobu zabytkowego i krajobrazu kulturowego. W rozdziale VII wskazano najważniejsze zadania ujęte w ramach zawartych priorytetów. Kolejne rozdziały, VIII i IX, dotyczą sposobu realizacji i oceny wdrażania *Programu*. W X rozdziale, przedstawiono źródła finansowania realizacji zadań. Natomiast w końcowym IX rozdziale opisano realizację i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawą prawną sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami jest art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (*t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 840*) mówiący, że:

1. Wójt, burmistrz lub prezydenta miasta sporządza na okres 4 lat program opieki nad zabytkami,
2. Gminny program opieki nad zabytkami podlega uchwaleniu przez radę (miasta, gminy, powiatu) po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków,
3. Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym,
4. Z realizacji programu wójt, burmistrz lub prezydent sporządza, co dwa lata, sprawozdanie, które przedstawia Radzie.

W przypadku programów na poziomie gminnym podstawą ich sporządzenia jest Gminna Ewidencja Zabytków założona w oparciu o ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami uwzględnione zostają w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Celem Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami w świetle art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
2. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
5. Podejmowanie zadań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie ochrony tego dziedzictwa określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie tego konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła starą ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

- **Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.** (Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.) w przepisach:

Art. 5: „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

Art. 6 ust. 1: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju oraz (...) udziela pomocy Polakom zamieszkającym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

Art. 86: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

- **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 840), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

Art. 3: definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie, takie jak: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek, jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Art. 4: objaśnia, że ochrona zabytków polega na podejmowaniu w szczególności przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

Art. 5: określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „Opieka nad zabytkami sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz o jego znaczeniu dla historii kultury”.

Art. 6: klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

- „1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:
- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
 - 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
 - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach,
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
 - a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) relikami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
- 2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

Art 7: reguluje następujące formy ochrony zabytków:

- 1) Wpis do rejestru zabytków, który dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków.
 - 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa.
- 2) Uznanie za pomnik historii, zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego.
- 3) Utworzenie parku kulturowego, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Park kulturowy może utworzyć, na podstawie uchwały, rada gminy po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
- 4) Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Dotyczą w szczególności: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się również, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 16 ust. 1: wskazuje radę gminy jako organ tworzący park kulturowy, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Jest on tworzony na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Art. 17: określa zakazy i ograniczenia dotyczące terenu parku kulturowego, związane z: prowadzeniem robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej, zmianami sposobu korzystania z zabytków nieruchomych, umieszczaniem tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1, składowaniem lub magazynowaniem odpadów, zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, składowania lub magazynowania odpadów.

Art. 18: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania

przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. 2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności: 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu; 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

Art. 19: wskazuje, że „1. studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, parków kulturowych. 1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę: 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia; 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. 1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności: 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia; 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt. 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków; 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych. 2. W przypadku, gdy gmina posiada Gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1. 3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

Art. 20: mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego wojewódzkich i miejscowych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Art. 21: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

Art. 22: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte: 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru; 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków; 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

Art. 89: wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

- **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (t. j. Dz. U. z 2023 r., poz. 40), gdzie w art. 7 ust 1 pkt. 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach, w tym:

- **Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (t. j. Dz. U. 2022 r., poz. 503, ze zm.). Ustawa określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa, mówi także, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.
- **Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane** (t. j. Dz. U. 2022 r., poz. 88, ze zm.). Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami - w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Ustawa dotyczy także obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków.
- **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska** (t. j. Dz. U. 2022 r., poz. 2556, ze zm.). W odniesieniu do zieleni zabytkowej objętej ochroną prawną Ustawa reguluje zasady wydawania pozwoleń na wycinkę i pielęgnację zieleni, definiuje wymóg uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz jego kompetencje w zakresie wydawania pozwoleń na podejmowanie prac polegających na usunięciu drzew lub krzewów z nieruchomości zabytkowej lub jej części będącej wpisany do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni.
- **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (t. j. Dz. U. 2022 r., poz. 916, ze zm.), której przepisy określają między innymi kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew, na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.
- **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (t. j. Dz. U. 2023 r., poz. 344). Ustawa reguluje zbywanie nieruchomości zabytkowych własności Skarbu Państwa bądź samorządu terytorialnego:
 - art. 13 ust. 4 - Sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości, jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków,
 - art. 13 ust. 5 - Sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów

niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków).

- **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (t. j. Dz. U. 2020 r., poz. 194). Ustawa precyzuje, że działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1 ust. 1). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. (art. 1 ust. 2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4). Art. 2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki - ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9 ust. 1, 2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, Filmoteka Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej - prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury. Do podstawowych zadań tych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami.
- **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie** (t. j. Dz. U. 2022 r., poz. 1327, ze zm.). W ramach ustawy, gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia).

Zasady ochrony zabytków, znajdujących się w muzeach i bibliotekach, zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (t. j. Dz. U. 2022 r., poz. 385). Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. Według przepisów ustawy „Muzeum jest jednostką organizacyjną nie nastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest trwała ochrona dóbr kultury, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami” (art. 1).
- Zgodnie z ustawą muzeum realizuje powyższe cele poprzez:
- „1) gromadzenie dóbr kultury w statutowo określonym zakresie,
 - 2) katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych muzealiów,
 - 3) przechowywanie gromadzonych dóbr kultury, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo, oraz magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych,
 - 4) zabezpieczanie i konserwację muzealiów oraz, w miarę możliwości, zabezpieczanie stanowisk archeologicznych oraz innych nieruchomych obiektów kultury materialnej i przyrody,
 - 5) urządzanie wystaw,
 - 6) organizowanie i prowadzenie badań, ekspedycji naukowych oraz prac wykopaliskowych,
 - 7) prowadzenie działalności edukacyjnej,
 - 8) udostępnianie zbiorów do celów naukowych i edukacyjnych,
 - 9) zapewnianie właściwych warunków zwiedzania i korzystania ze zbiorów,
 - 10) prowadzenie działalności wydawniczej” (art. 2).
- Gmina jako podmiot tworzący (lub przejmujący) muzeum zobowiązana jest do:
- 1) zapewnienia środków potrzebnych do utrzymania i rozwoju muzeum,
 - 2) zapewnienia bezpieczeństwa zgromadzonym zbiorom,
 - 3) sprawowania nadzoru nad muzeum.

- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (t. j. Dz. U. 2022 r., poz. 2393). Mówi, iż biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- **Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach** (t. j. Dz. U. 2020 r., poz. 164).

Do aktów wykonawczych dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami należy także:

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 sierpnia 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2019 r. poz. 1721);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 28.04.2017 r. ws. Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 r. poz. 928);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 16.08.2017 r. ws. dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 10.01.2014 r. ws. dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 r. poz. 110);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 9.02.2004 r. ws. wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r., poz. 259);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 25.08.2004 r. ws. organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r., poz. 2153);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 18.04.2011 r. ws. wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011, poz. 510).

Przepisy i konwencje międzynarodowe

Problematyka ochrony zabytków jako ważne zagadnienie dziedzictwa kulturowego znalazła swoje odbicie w międzynarodowych konwencjach. Przepisy i konwencje międzynarodowe stanowią zbiór dokumentów traktowany przez środowisko konserwatorskie jako doktrynalna podstawa ochrony dziedzictwa kulturowego. Część z tych dokumentów została ratyfikowana przez Polskę. Pozostałe, pomimo braku formalnego przyjęcia do stosowania w Polsce, współtworzą obowiązujący zbiór przepisów. Są to:

- Konwencja o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego, Haga 1954 wraz z I (1954) i II (1999) Protokołami (Polska ratyfikowała Konwencję Haską wraz z I Protokołami w 1956 r., na ratyfikację oczekuje II Protokół do Konwencji Haskiej).
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego, uchwalona w Paryżu w 1972 r. (ratyfikowana przez Polskę w 1976 r.).
- Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Architektonicznego Europy, Grenada 1985 (ratyfikowana przez Polskę w 2012 r.).
- Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych ICOMOS (Toledo Waszyngton 1987 r.).

- Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego, La Valetta 1992 (ratyfikowana w 1996 r.).
- Europejska Konwencja Krajobrazowa, Florencja 2000 (ratyfikowana przez Polskę 27 września 2004 r., weszła w życie 1 stycznia 2005 r.).
- Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Paryż 2003 (ratyfikowana w 2011 r.).
- Nowa Karta Ateńska 2003 - Wizja miast XXI wieku, Lizbona, 20 listopada 2003 r.
- Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, Paryż 2005 (ratyfikowana w 2007 r.).
- Dokument z La Valetty w sprawie ochrony i zagospodarowania miast historycznych i dzielnic zabytkowych, przyjęty przez 17 Zgromadzenie Generalne ICOMOS w Paryżu w 2011 r.
- Zalecenia UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego, przyjęte na 35 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w Paryżu w 2011 r.
- Deklaracja z Davos 2018 (Konferencja Ministrów Kultury) – Ku wysokiej jakości Baukultur dla Europy.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - dokumenty o znaczeniu krajowym

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dalików zgodny jest z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty, do których odwołuje się GPOnZ połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym (gminnym). Są to różnego rodzaju strategie, studia i programy, które dotyczą problematyki ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

4.1.1 Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030¹

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030 została przyjęta uchwałą nr 61 przez Radę Ministrów z dnia 27 października 2020 r. Jest ona aktualizacją poprzedniej Strategii uchwalonej 26 marca 2013 r.

Głównym celem Strategii jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule Strategii: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie - społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura - tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność - potencjał kulturowy i kreatywny.

W obszarze 2 wymieniono m.in.:

- ✓ niewystarczający poziom czytelnictwa wśród Polaków oraz niewykorzystany potencjał i ważna rola bibliotek publicznych,
- ✓ niska jakość oferty artystycznej dla najmłodszych oraz deficyty kompetencji kulturalnych
- ✓ zły stan zabytków oraz niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych,
- ✓ niewystarczający poziom wykorzystania potencjału rozwojowego podmiotów działających w obszarze kultury oraz szkół artystycznych,

¹Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030, przyjęta uchwałą nr 155 przez Radę Ministrów z dnia 27 października 2020 r.

- ✓ niewystarczający poziom ochrony zbiorów wchodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego,
- ✓ braki w infrastrukturze archiwów państwowych oraz ich rola w procesach zarządzania dokumentacją elektroniczną w administracji publicznej,
- ✓ brak spójnej i aktualnej krajowej koncepcji rozwoju cyfrowych zasobów kultury,
- ✓ rosnący potencjał muzeów w zakresie budowania kapitału społecznego,
- ✓ braki w obszarze budowania wyrazistego, spójnego i atrakcyjnego wizerunku Polski za granicą.

W Strategii trzy główne cele szczegółowe, kierunki interwencji i narzędzia realizacji. W kontekście ochrony zabytków i opieki nad nimi wskazać można drugi z celów *"Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich"*. Wytyczne tutaj kierunki działań takie jak:

- 2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze.
- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury:
- 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.
- 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.
- 2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

4.1.2 Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030²

Dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski przyjęty został przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r. Jego celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długiej perspektywie czasowej. Szczególny nacisk położony został na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, który decyduje o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe.

W ramach dokumentu zdefiniowane zostały m.in. uwarunkowania polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych dwudziestu lat. Uwzględniono wśród nich także uwarunkowania wynikające z dziedzictwa kulturowego.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 uwzględnia powiązania polityki przestrzennej z ochroną i opieką nad zabytkami oraz zalecenia odnoszące się do zachowania i wykorzystania dziedzictwa kulturowego Polski:

1. rewitalizacja historycznych i zabytkowych obiektów w celu wzmocnienia i wyeksponowania ich funkcji;
2. zabezpieczenie możliwości dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego w oparciu o zachowanie w dobrym stanie zasobów naturalnych, kulturowych i lokalnych walorów środowiska;
3. zachowanie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, w tym najcenniejszych fragmentów przestrzeni przyrodniczej, w procesie trwałego rozwoju społeczno-gospodarczego – przy aktywnym udziale różnorodnych partnerów, w szczególności społeczności lokalnych;
4. rozpoznanie i zachowanie charakterystycznych krajobrazów przyrodniczych i historycznych oraz związanych z nimi elementów symbolicznych o charakterze dóbr materialnych lub stanowiących część niematerialną dziedzictwa kultury oraz rozwój współczesnych krajobrazów kulturowych;
5. wykorzystanie unikalnych zasobów krajobrazu kulturowego i budowanie specjalizacji terytorialnej w celu rozwoju lokalnych rynków pracy;
6. ochrona i wykorzystanie dla harmonijnego rozwoju obszarów wiejskich ich potencjału przyrodniczego, krajobrazowego i kulturowego;
7. dbałość o zabytki oraz dziedzictwo kulturowe, kultywowanie tradycji lokalnych, sprzyjające rozwojowi turystyki i wspomagające proces budowania/wzmacniania tożsamości kulturowej;

²Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, przyjęta przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r., Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2012.

8. kompleksowe lokalne programy rewitalizacji powinny zapewniać poprawę stanu budynków mieszkalnych i budynków użyteczności publicznej, ochronę dziedzictwa kulturowego, zapewnienie wysokiej jakości przestrzeni publicznych, poprawę transportu publicznego, itp.;
9. zintegrowana ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego;
10. prowadzenie aktywnej polityki konserwatorskiej i promocyjnej w stosunku do zasobów przyrodniczych, krajobrazowych i zabytkowych obiektów kultury, obejmującej określenie przestrzeni i obiektów poddanych ochronie lub wskazanych do ochrony, prowadzenie monitoringu zachowania zasobów; powstanie list krajobrazów i obiektów o unikatowych wartościach przyrodniczych, historycznych, archeologicznych, szczególnie o cechach symbolu, a także upowszechnienie listy krajobrazów zagrożonych;
11. zabezpieczenie dziedzictwa przed skutkami klęsk żywiołowych;
12. edukacja obywatelska w zakresie budowania powszechnego przekonania, że polska przestrzeń pojmowana, jako bogactwo naturalne i dziedzictwo kulturowe podlega zasadom zrównoważonego rozwoju, a ład przestrzenny jest dobrem publicznym.

4.2. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Podczas wykonywania Gminnego Programu opieki nad Zabytkami Gminy Dalików omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy wynikające z dokumentów na poziomie wojewódzkim i powiatowym.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dalików jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w wojewódzkich i powiatowych dokumentach programowych oraz z dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej gminy.

4.2.1 Wojewódzki Program Opieki nad zabytkami w Województwie Łódzkim na lata 2020-2023

Najważniejszym dla ochrony zabytków regionu strategicznym dokumentem wojewódzkim jest Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie łódzkim na lata 2020-2023, przyjęty przez Sejmik Województwa Łódzkiego z dnia 27 października 2020 r. uchwałą Nr XXI/352/20.

Celem strategicznym programu jest *„zachowanie dla przyszłych pokoleń dziedzictwa kulturowego regionu jako istotnej części spuścizny dziejowej”*. Program jest czwartą edycją wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w województwie i stanowi kontynuację ustaleń i zasad w zakresie kształtowania krajobrazu kulturowego i ochrony dziedzictwa kulturowego regionu przyjętych we wcześniejszych latach. Obowiązujący program określa strategiczne cele i zadania w zakresie ochrony dziedzictwa materialnego i niematerialnego województwa łódzkiego, kształtując tym samym politykę rozwoju regionu.

Cel operacyjny 1. ATRAKCYJNOŚĆ KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

1.1. Tworzenie uwarunkowań dla skutecznej ochrony dziedzictwa kulturowego:

1.1.1. Tworzenie uwarunkowań prawnych i programowych,

1.1.2. Tworzenie uwarunkowań finansowych.

1.2. Poprawa stanu zachowania zabytków:

1.2.1. Prowadzenie badań i opracowanie dokumentacji wartości dziedzictwa kulturowego,

1.2.2. Rewaloryzacja i właściwe zagospodarowanie zabytków z uwzględnieniem ich wartości i kontekstu krajobrazowego,

1.2.3. Poprawa jakości przestrzeni publicznych historycznych założeń przestrzennych miejskich i wiejskich.

Cel operacyjny 2. ZINTEGROWANY SYSTEM ZARZĄDZANIA DZIEDZICTWEM KULTUROWYM

2.1. Tworzenie i udostępnianie cyfrowych baz danych oraz zasobów:

2.1.1. Weryfikacja i digitalizacja zasobu wojewódzkiej ewidencji zabytków i gminnych ewidencji zabytków,

2.1.2. Stworzenie kompleksowego Systemu Informacji Przestrzennej,

2.1.3. Cyfryzacja muzealiów oraz rozwój form udostępniania zabytków ruchomych w muzeach.

2.2. Wzmacnianie instytucji działających na rzecz dziedzictwa kulturowego:

2.2.1. Wspieranie działalności instytucji i organizacji sektora kultury oraz jednostek administracji w zakresie ochrony dziedzictwa,

2.2.2. Sieciowanie współpracy instytucji i organizacji sektora kultury.

2.3. Poprawa bezpieczeństwa i dostępności zabytków ruchomych:

2.3.1. Remonty i modernizacja budynków będących siedzibami muzeów,

2.3.2. Instalacje sygnalizacji alarmowej pożaru i włamania w muzeach i obiektach sakralnych.

Cel operacyjny 3. TOŻSAMOŚĆ WIELOKULTUROWA REGIONU

3.1. Kreowanie marki Łódzkie poprzez produkty związane z dziedzictwem kulturowym:

3.1.1. Tworzenie, znakowanie i promocja szlaków kulturowych,

3.1.2. Identyfikacja, promocja unikatowych i specyficznych form tradycji,

3.1.3. Aktywizacja lokalnych społeczności na rzecz opieki nad zabytkami i zwiększania atrakcyjności zabytków.

3.2. Edukacja kulturowa i upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie kulturowym:

3.2.1. Publikacja wydawnictw promujących dziedzictwo kulturowe regionu,

3.2.2. Organizacja i udział w wydarzeniach promujących materialne i niematerialne walory województwa łódzkiego,

3.2.3. Wykorzystanie ICT do promocji dziedzictwa kulturowego.

4.2.2 Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030

Strategia rozwoju województwa łódzkiego 2030 została przyjęta uchwałą nr XXXI/414/21 przez Sejmik Województwa Łódzkiego dnia 6 maja 2021 r. Strategia wytycza cele i kierunki rozwoju regionu, prezentuje potencjał województwa oraz określa wspólną płaszczyznę działań poszczególnych regionów.

Cele strategiczne polityki rozwoju województwa łódzkiego ukierunkowują zakres niezbędnych działań, w perspektywie roku 2030, pozwalających na wykorzystanie potencjałów i niwelowanie barier rozwojowych, zdiagnozowanych jako strategiczne wyzwania rozwojowe. Odnoszą się do działań realizowanych w sferze gospodarczej, społecznej, przestrzennej, uwzględniając współzależność procesów rozwojowych zachodzących w ramach tych trzech sfer.

Dodatkowo wskazano jeden cel horyzontalny: Efektywnie i odpowiedzialnie zarządzany region. Skuteczne działania podejmowane w sferze zarządczej pozytywnie oddziałują na realizację wskazanych powyżej celów strategicznych oraz pozwolą na skuteczną realizację Strategii i optymalizację procesów rozwojowych. W ramach tego celu działania będą skoncentrowane na poprawie funkcjonowania administracji publicznej oraz rozwoju współpracy na różnych poziomach zarządzania, szczególnie współpracy samorządu wojewódzkiego i samorządów lokalnych.

Istotą tego celu będzie prowadzenie zintegrowanej polityki rozwoju, zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju, poprzez wzmacnianie potencjału endogenicznego miast i obszarów wiejskich, podniesienie ich atrakcyjności osadniczej, niwelowanie barier rozwojowych, zapobieganie peryferyzacji. Kluczowe znaczenie będzie przy tym miało poszanowanie zasad ochrony środowiska, w tym najwartościowszych elementów środowiska przyrodniczego, dziedzictwa kulturowego i krajobrazu. Polityka zrównoważonego rozwoju pozwoli na zaspokojenie potrzeb obecnych mieszkańców województwa łódzkiego i zachowanie najcenniejszych elementów środowiska dla przyszłych pokoleń. Osiąganie efektu synergii w procesach rozwoju społeczno-gospodarczego będzie następowało z poszanowaniem walorów przestrzeni.

Poniżej przedstawiono cele Strategii spójne z przedmiotowym opracowaniem:

Cel operacyjny 3.2. Ochrona i kształtowanie krajobrazu

3.2.1. Ochrona wartości i kształtowanie dziedzictwa kulturowego, m.in. poprzez:

- ✓ zachowanie kompletności i integralności zasobu jako czynnika definiującego krajobraz kulturowy i tożsamość regionalną, ze szczególnym uwzględnieniem pomników historii, zabytków reprezentatywnych, historycznych jednostek przestrzennych oraz unikatowych komponentów dziedzictwa m.in. przemysłowego, związanego z komunikacją, sakralnego, rezydencjalnego, filmowego, mniejszości narodowych, drewnianego,
- ✓ wykorzystanie potencjału dziedzictwa do celów użytkowych (w tym komercyjnych) i promocyjnych (rewitalizacja obszarów zdegradowanych oraz zagospodarowanie obiektów zagrożonych i nieużytkowanych m.in. na funkcje kulturalne, naukowo-edukacyjne, turystyczne i rekreacyjne, zapewnienie należytego stanu zachowania zwłaszcza unikatowych komponentów), z uwzględnieniem walorów krajobrazowych i przyrodniczych,
- ✓ zwiększenie skali i skuteczności ochrony zasobów kulturowych, w tym wspieranie projektów rewitalizacji zabytków, rozszerzenie możliwości finansowania, wspieranie alternatywnych form finansowania dziedzictwa kulturowego, np. finansowanie społecznościowe,
- ✓ inwentaryzacja i promocja lokalnych form architektonicznych zabudowy, promowanie wiedzy o architekturze, przygotowanie katalogów wzorów projektowania form nowej architektury (zgodnej z tradycją lokalną) wpisanej w kontekst krajobrazowy.

4.2.3 Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego

Planu zagospodarowania przestrzennego województwa łódzkiego został przyjęty uchwałą nr XV/679/2018 Sejmiku Województwa Łódzkiego z dnia 28 sierpnia 2018 r.

Plan określa cele i kierunki rozwoju przestrzennego regionu w perspektywie długookresowej, uwzględnia ustalenia strategii rozwoju województwa stanowiąc jednocześnie podstawę dla wyboru działań priorytetowych w kolejnych okresach programowania oraz uwzględnia rekomendacje i wnioski zawarte w audycie krajobrazowym. Plan, jako element systemu planowania przestrzennego, pełni istotną rolę koordynacyjną między planowaniem na szczeblu krajowym a planowaniem metropolitalnym i miejscowym, nie będąc jednocześnie aktem prawa miejscowego i nie naruszając uprawnień gmin i związków metropolitalnych w zakresie gospodarowania przestrzenią.

Głównymi wyzwaniem rozwoju przestrzennego województwa jest m.in. przeciwdziałanie procesom depopulacji ośrodków miejskich oraz peryferyzacji obszarów wiejskich, wzmocnienie transportowej dostępności regionu, zwiększenie jakości i integracja publicznego transportu zbiorowego. Dodatkowo, będąc kompendium wiedzy o regionie, spełnia rolę informacyjno-poznawczą dla wspólnot samorządowych wszystkich poziomów i potencjalnych inwestorów. Odnosi się m.in. do systemu obszarów chronionych, w tym obszarów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, uzdrowisk, dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

W dokumencie wytyczono cele, kierunki rozwoju przestrzennego oraz zasady zagospodarowania i kształtowania przestrzeni województwa. Odnośnie dziedzictwa kulturowego został wyznaczony **Cel szczegółowy V - Region o dobrze zachowanym dziedzictwie kulturowym:**

Kierunki działań i działania

V.1. Zachowanie materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego, m.in. poprzez:

V.1.1. identyfikację i dokumentowanie zachowanego zasobu dziedzictwa kulturowego regionu, w tym m.in. kontynuacja:

- ✓ opracowania i aktualizacji gminnych ewidencji zabytków;
- ✓ opracowania katalogu lokalnych form architektonicznych;
- ✓ opracowania list dóbr kultury współczesnej.

V.1.2. monitorowanie stanu zachowania i planowanie działań na rzecz właściwego utrzymania i przeciwdziałania zagrożeniom dla dziedzictwa kulturowego regionu, w tym m.in.:

- ✓ realizację obowiązku sporządzania i aktualizacji gminnych i powiatowych programów opieki nad zabytkami;

- ✓ sporządzanie studiów historyczno-urbanistycznych dla historycznych założeń przestrzennych.

V.1.3. zapewnienie ochrony prawnej dziedzictwa kulturowego regionu, w tym m.in.:

- ✓ podejmowanie działań na rzecz utrzymania ustanowionych form ochrony dla zabytków:
 - wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych;
 - parków kulturowych: Miasto Tkaczy w Zgierzu, Wzgórze Zamkowe w Sieradzu, Etnograficznego podregionu kutnowskiego związanego z poetą romantycznym Józefem Bohdanem Zalewskim w Leszczynku, Ulicy Piotrkowskiej w Łodzi;
 - pomników historii: Łowicz - Bazylika Katedralna p.w. Wniebowzięcia NMP, Zespół - Opactwa Cystersów w Sulejowie, Łódź - wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego, Nieborów i Arkadia - zespół pałacowo - ogrodowy i ogród sentymentalno-romantyczny;
- ✓ kontynuację procesu wpisywania do rejestru zabytków nieruchomych;
- ✓ zapewnienie ochrony wyznaczonym dobrom kultury współczesnej, w szczególności o znaczeniu ponadlokalnym: Akademia Sztuk Pięknych (z galerią rzeźby) w Łodzi, zespół urbanistyczny osiedla Radogoszcz - Wschód w Łodzi, założenie przestrzenne Szpitala - Pomnika Centrum Zdrowia Matki Polki (z pomnikiem Matki Polki) w Łodzi, Ogród Botaniczny im. J. Mowszowicza w Łodzi, Pomnik Ofiar Faszyzmu (element Mauzoleum Martyrologii i Walki na Radogoszczu) w Łodzi, Pomnik Martyrologii Dzieci w Łodzi, Muzeum Stacja i Pomnik „Radegast” w Łodzi, Pomnik Czynu Rewolucyjnego w Łodzi, Pomnik Łódzian Przełomu Tysiącleci w Łodzi, „Ławeczka Tuwima” w Łodzi, Pomnik Odzyskania Niepodległości w Koluszkach, Pomnik „Wieczna Miłość” w Wieluniu;
- ✓ stanowienie ochrony zabytków w mpzp, w szczególności z uwzględnieniem określenia zasad zapewniających:
 - zachowanie autentyzmu i integralności zabytków, przywracanie ich do jak najlepszego stanu oraz zapobieganie zagrożeniom i ochronę, w szczególności przy realizacji inwestycji;
 - wykorzystanie zabytków z poszanowaniem i eksponowaniem ich wartości;
 - utrzymanie i tworzenie właściwego sąsiedztwa dla zabytków, w szczególności eliminowanie konfliktów i uciążliwości ograniczających możliwość korzystania z zabytku i trwałego zachowania jego wartości;
 - ochronę ekspozycji historycznych sylwet i panoram, w szczególności zachowanie w niezakłóconej postaci otwarcie oraz osi widokowych na zabytki i z zabytków;
 - wyznaczania stref ochronnych, w których obowiązują ograniczenia dotyczące sposobu zagospodarowania terenu oraz rodzaju dopuszczalnej działalności gospodarczej.

V.1.4. wzmacnianie ochrony obszarowej dla szczególnie cennych form zabytkowego krajobrazu kulturowego regionu, w tym m.in.:

- ✓ wytypowanych obszarów charakterystycznych dla tradycji osadniczej regionu, odznaczających się szczególnymi wartościami: Sulejów - Podklasztorze, Spała - Inowłódz, Bąkowa Góra - Majkowice, Uniejów - Spycimierz, Besiekiery, rejon Boguszyce (Boguszyce - Stare Byliny), Las Łagiewnicki, Śladami Reymonta - Lipce Reymontowskie, dolina Moszczenicy (Byszewy - Stare Skoszewy), dolina Prosnicy (Bolesławiec - Chróscin), młyny nad Grabią, Nowosolna - założenie przestrzenne, założenie przestrzenne z zespołem pałacowym w Wolborzu, Sieradz - układ urbanistyczny z zespołami sakralnymi, Warta - układ urbanistyczny z zespołami sakralnymi, układ urbanistyczny Jeżowa, układ przestrzenny Pabianic, układ przestrzenny Gidle-Pławno, Ruda - Popioły - zespół willi letniskowych, Posiadła wodno - fabryczne w dolinie rzeki Jasień, południowa część ul. Piotrkowskiej w Łodzi, Drzewica - układ przestrzenny (miasto z zamkiem), założenie przestrzenne Złoczewa, Ożarów - Kocilew, założenie przestrzenne Żarnowa z zespołem kościoła i Szwedzką Górą, Ozorków klasycystyczny (układ przestrzenny), osiedle kolejowe w Zduńskiej Woli-Karsznicach, osiedle pracowników kolei w Koluszkach, Pole bitwy nad Rawką, śladami Prymasów, Zawiszy,

Walewskiej i Napoleona – rejon gmin: Łowicz, Zduny, Kiernozia, Bielawy, archeologiczne: osada Krakówek w Brzezinach, Stara Rawa – Dzwonkowice, wokół zbiornika Jeziorsko, Konopnica-Strobin, Krzętle, „Wioska Lutomiersk”, Burzenin-Witów, Kamion-Toporów-Przywóz, w Wieruszowie i Rawie Mazowieckiej.

V.1.5. wzmacnianie rangi ochrony unikatowych komponentów dziedzictwa kulturowego regionu, w tym m.in.:

- ✓ umieszczanie na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO, m.in. cmentarza żydowskiego w Łodzi;
- ✓ ustanowienie pomników historii w odniesieniu do obiektów i zespołów odznaczających się wyjątkowymi wartościami zabytkowymi (utrwalonymi w powszechnej świadomości) i znaczeniem dla dziedzictwa kulturowego kraju, w szczególności są to: cerkiew św. Aleksandra Newskiego w Łodzi, zespół osadniczo - przestrzenny Tum - Łęczycza, grupa XVI-wiecznych drewnianych kościołów wieluńskich, zespół XVI-wiecznego drewnianego kościoła p.w. św. Stanisława w Boguszycach, układ urbanistyczny Piotrkowa Trybunalskiego, układ urbanistyczny Wielunia, a także zespół kościoła romańskiego w Strońsku, zespół klasztorny filipinów z sanktuarium św. Rodziny w Studziannej - Poświętnem, zespoły sakralne (z sanktuarium maryjnym dominikanów) w Gidlach, zespół zamku w Oporowie.

V.1.6. poprawę stanu zachowania i właściwe wykorzystanie dziedzictwa kulturowego regionu, w tym m.in.:

- ✓ rewitalizację historycznych założeń przestrzennych miejskich i wiejskich (w tym miast ogrodów), z uwzględnieniem zachowania specyficznych cech ich struktury budowlanej i nadania odpowiedniego standardu estetycznego przestrzeniom publicznym, przy założeniu ograniczania barier architektonicznych;
- ✓ konserwację, restaurację i rewaloryzację zabytków, szczególnie reprezentatywnych i zagrożonych zniszczeniem (nieużytkowanych lub użytkowanych niewłaściwie);
- ✓ zapewnienie wykorzystania zabytków, z uwzględnieniem wyeksponowania ich wartości oraz dostępności turystycznej, a także zagospodarowanie zabytków nieużytkowanych, w szczególności na cele społeczne

V.2. Zachowanie niematerialnych zasobów dziedzictwa kulturowego, m.in. poprzez:

V.2.1. wzmacnianie walorów zidentyfikowanych podregionów kulturowych: łęczyckiego, łowickiego, opoczyńskiego, piotrkowskiego, sieradzkiego, rawskiego i wieluńskiego, z ich głównymi ośrodkami, w tym m.in.:

- ✓ identyfikację i utrwalanie specyficznych przejawów kultury ludowej, w szczególności:
 - wspieranie i promocję lokalnych aktywności w zakresie kultywowania różnych przejawów tradycji ludowych (obrzędowość, legendy, gwara, strój, muzyka, kulinaria, rzemiosło i rękodzieło artystyczne etc.);
 - wspieranie działalności oraz promocję istniejących, a także tworzenie nowych skansenów (m.in. istniejących - Maurzyce, Łowicz, Lipce Reymontowskie, Uniejów, Sieradz, Tomaszów Mazowiecki, Tum - Kwiatków, a także nowo tworzonych - Złaków Kościelny);
 - wspieranie działalności oraz promocję istniejących, a także tworzenie nowych muzeów, izb muzealnych i galerii plenerowych (gromadzących zbiory specyficzne dla dziedzictwa kulturowego regionu);
- ✓ promocję unikatowych i specyficznych form tradycji, w szczególności:
 - procesji Bożego Ciała w Łowiczu oraz zwyczaju układania dywanów kwiatowych w procesji Bożego Ciała w Spycimierzu, wpisanych na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa UNESCO;
 - wytworów rzemiosła i sztuki ludowej (m.in. kowalstwa artystycznego, garncarstwa, wikliniarstwa, tkactwa, hafciarstwa, wycinankarstwa, rzeźbiarstwa), w tym wzornictwa łowickiego, ceramiki bolimowskiej, łęczyckiej rzeźby o tematyce demonicznej;
 - tradycyjnych produktów regionalnych.

V.2.2. wzmacnianie tradycji wywodzących się z doby XIX-wiecznego uprzemysłowienia w oparciu o zachowane zabytki, w tym m.in.:

- ✓ pasma Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, z wykorzystaniem obiektów kolejnictwa: w Skierniewicach, Gałkówku, Lipcach Reymontowskich, Koluszkach, Piotrkowie Trybunalskim;
- ✓ dziedzictwa postindustrialnego regionu (ze szczególnym uwzględnieniem MOF Łodzi), w postaci XIX-wiecznych zespołów fabrycznych, rezydencjonalno-przemysłowych, osad tkackich (m.in. w Łodzi, Aleksandrowie Łódzkim, Ozorkowie, Pabianicach, Piotrkowie Trybunalskim, Tomaszowie Mazowieckim, Zelowie, Zduńskiej Woli, Zgierzu) oraz skansenów (m.in. Łódzkiej Architektury Drewnianej w Łodzi oraz w obrębie parku kulturowego „Miasto Tkaczy” w Zgierzu);
- ✓ Staropolskiego Okręgu Przemysłowego, z wykorzystaniem zabytków związanych z historycznymi formami przemysłu, m.in. zabytkowych pieców i młynów w okolicach Inowłódza, Drzewicy i Przedborza.

V.2.3. kreowanie sieci ośrodków historycznych o randze europejskiej, krajowej, regionalnej i lokalnej w tym m.in.:

- ✓ wzmocnianie instytucji kultury działających w ośrodkach historycznych, odpowiednio do rangi:
 - o zasięgu ponadregionalnym: w Łodzi (m.in. Muzeum Sztuki, Centralne Muzeum Włókiennictwa, Muzeum Kinematografii), Piotrkowie Trybunalskim, Sieradzu, Łęczycy, Łowiczu i Wieluniu;
 - o zasięgu regionalnym: w Kutnie, Opocznie, Pabianicach, Radomsku, Rawie Mazowieckiej, Skierniewicach, Tomaszowie Mazowieckim, Uniejowie, Wieruszowie, Wolborzu i Zgierzu;
 - o zasięgu lokalnym: w Bełchatowie, Brzezinach, Działoszynie, Łasku, Poddębicach, Przedborzu, Oporowie, Warcie, Zduńskiej Woli;
- ✓ poprawę dostępności i podnoszenie jakości usług kulturalnych w istniejących instytucjach kultury, w tym podnoszenie standardu infrastruktury kultury, wykorzystanie nowych technologii komunikacji i rozwijanie współpracy pomiędzy instytucjami.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dalików wykazuje zgodność z opisanymi poniżej dokumentami strategicznymi i planistycznymi wykonanymi na poziomie gminy.

5.1.1 Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dalików

Studium jest podstawowym dokumentem dla władz samorządowych gminy, na podstawie którego prowadzona ma być polityka i strategia działań, przede wszystkim w sferze zagospodarowania przestrzennego, ale także w sferze społeczno-gospodarczej i ekologicznej, które bezpośrednio lub pośrednio wpływają na kształtowanie struktury przestrzennej i układu funkcjonalno-przestrzennego. W przypadku istotnych zmian uwarunkowań lub dokonania znaczących odstępstw od ustaleń niniejszego Studium, należy przystąpić do kolejnych jego aktualizacji. Między innymi dlatego celowe jest dokonywanie oceny aktualności Studium co najmniej raz w ciągu kadencji Rady Gminy, co zresztą wynika także z obowiązujących przepisów.

Studium Uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Dalików zostało przyjęte przez Radę Gminy Dalików uchwałą Nr 201/02 Rady Gminy Dalików z dnia 28 czerwca 2002 r. W kolejnych latach studium było kilkakrotnie zmieniane. Ostatnia zmiana została podjęta uchwałą nr 183/13 Rady Gminy Dalików z dnia 28 listopada 2013 r.

W *Studium* zawarto rozdział poświęcony dziedzictwu kulturowemu gminy. Wymieniono w nim obiekty wpisane do rejestru zabytków (wykaz ten należy uzupełnić o kaplicę cmentarną p.w. św. Rocha w Dalikowie), znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków oraz stanowiska archeologiczne.

W dokumencie wyznaczono obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

Podstawowe cele polityki przestrzennej gminy w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków:

1. Zachowanie obiektów o wartościach kulturowych poprzez ich ochronę w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.
2. Rozszerzenie zakresu ochrony poprzez ustanowienie obszarów ochrony konserwatorskiej w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.
3. Kontynuację rozwoju budownictwa w oparciu o walory kulturowe na zasadzie kontynuacji cech przestrzennych - kształtowanie skali i formy nowej zabudowy w nawiązaniu do historycznej.
4. Wykorzystywanie walorów kulturowych i krajobrazowych w kreowaniu przestrzeni publicznej oraz wizerunku gminy.
5. Ze względu na małą liczbę obiektów zabytkowych, eksponowanie obiektów istniejących poprzez odpowiednie zagospodarowywanie ich otoczenia.

Elementy ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków ujęte w Studium:

Obiekty i obszary objęte ochroną konserwatorską

Obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków objęte są rygorami prawnymi wynikającymi z przepisów odrębnych (ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Odnosnie obiektów i obszarów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków obowiązuje priorytet wymagań i ustaleń konserwatorskich nad względami wynikającymi z działalności inwestycyjnej. Wszelkie działania dotyczące obiektów i obszarów posiadających wpis do rejestru zabytków winny być prowadzone w oparciu o wytyczne właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków i zgodnie z zatwierdzoną dokumentacją.

Obiekty figurujące w rejestrze zabytków województwa łódzkiego, znajdujące się w gminie Dalików, zaznaczono na rysunku Studium.

Obiekty i obszary proponowane do objęcia ochroną konserwatorską

W tekście Studium obiektami wskazanymi do objęcia ochroną konserwatorską są obiekty wpisane do wojewódzkiej oraz gminnej ewidencji zabytków a także obiekty o wartościach lokalnych, wskazane do uzupełnienia w gminnej ewidencji zabytków. W celu określenia wartości danych obiektów wskazana jest ich weryfikacja w ramach opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami.

Ponadto szczególną uwagę należy zwrócić na:

- układy przestrzenne m.in. wsi: Domaniewa i Dalikowa,
- strukturę zagospodarowania przestrzennego, a w szczególności dominanty,
- zespoły zabytkowych parków i cmentarzy,
- budynki i budowle posiadające cechy zabytków,
- regionalne formy budownictwa (tradycja budowlana związaną z zastosowaniem rozwiązań technologicznych, materiałowych i kompozycyjnych),
- elementy małej architektury (kapliczki, krzyże, pomniki, figury itp.),
- pozostałości elementów historycznego zagospodarowania przestrzeni (mury, bramy, furty, ogrodzenia, urządzenia związane z obiektami folwarcznymi, dworskimi itp.),

- obszary występowania reliktyw archeologicznych w formie stanowisk archeologicznych.

Na rysunku Studium wyznaczono obszary cenne historycznie, kulturowo i krajobrazowo, proponowane do objęcia ochroną konserwatorską, polegającą na uwzględnieniu ich w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

W wyznaczonych w Studium strefach ochrony konserwatorskiej winny obowiązywać ustalenia dotyczące zasad zagospodarowania przestrzennego oraz kształtowania zabudowy oparte na określonych dla poszczególnych stref wytycznych:

Strefa ścisłej ochrony konserwatorskiej

Strefa obejmuje obszar, na którym elementy układu przestrzennego, takie jak: rozplanowanie, zabudowa oraz związany z nimi teren i krajobraz zachowały się w stanie nienaruszonym lub nieznacznie zniekształconym. Strefą tą objęto znajdujące się w rejestrze zabytków parki i kościoły we wsiach Dalików i Domaniew. W strefie obowiązuje priorytet zachowania, odtwarzania i eksponowania walorów zabytkowych elementów układu. Wszelkie naruszenia stanu istniejącego w zakresie funkcji, parcelacji, przekształcenia i uzupełnienia zabudowy oraz towarzyszących jej elementów środowiska przyrodniczego wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Na terenach objętych strefą obowiązuje:

- zachowanie i konserwacja zabudowy zabytkowej,
- utrzymanie historycznej kompozycji obiektów z ograniczeniem zakresu dopuszczalnych przekształceń i z dostosowaniem elementów nowych do istniejącej kompozycji,
- zachowanie historycznego układu rozplanowania - układu ciągów komunikacyjnych, placów i alejek,
- zachowanie układów terenowych i zaprojektowanej zieleni,
- usunięcie dysharmonizujących nawarstwień.

Strefa pośredniej ochrony konserwatorskiej

Obszar obejmuje czytelne, lecz niedominujące historyczne zagospodarowanie, charakterystyczne w skali lokalnej, częściowo wypełnione oryginalną lub przekształconą historyczną zabudową. Strefą objęto centralną część miejscowości Domaniew i Dalików o historycznym układzie przestrzennym oraz parki podworskie w Sarnowie i Gajówce. Strefa obejmuje również tereny objęte strefą ścisłej ochrony konserwatorskiej.

Na terenach objętych strefą należy:

- uwzględnić szczególne warunki i wymogi utrzymania i ochrony charakteru istniejącego, historycznego układu urbanistycznego,
- dostosować nową zabudowę w zakresie lokalizacji, skali i formy architektonicznej do lokalnej tradycji budowlanej lub lokalnie wprowadzić zakaz nowej zabudowy,
- utrzymać zasadniczy układ dróg i placów,
- utrzymać istniejącą zabudowę o wartości historycznej,
- utrzymać historyczną kompozycję wybranych obiektów z dostosowaniem elementów nowych do kompozycji istniejącej,
- uzyskać opinię Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na temat przekształceń istniejącej zabudowy oraz lokalizacji, skali i formy nowej zabudowy.

Strefa ochrony zespołu architektoniczno - krajobrazowego

W strefie ochrony zespołu architektoniczno - krajobrazowego obowiązuje ochrona wartości krajobrazowych, przyrodniczych i architektonicznych. Obszar z uwagi na jego wyjątkowy charakter należy chronić przed niekontrolowanymi zmianami w kształtowaniu krajobrazu. W strefie tej umieszczono układy przestrzenne o historycznych wartościach i określonym ładzie architektonicznym - zespół podworski w miejscowości Gajówka z niezabudowanymi terenami rolnymi znajdującymi się na wschód do zabudowy.

Na terenach objętych strefą obowiązuje:

- zapewnienie ekspozycji wartościowych układów urbanistycznych,
- zachowanie osi kompozycyjnych i powiązań widokowych,

- utrzymanie układu ulic, placów i ciągów pieszych,
- utrzymanie istniejącej zabudowy oraz nawiązanie w nowych uzupełniających elementach do zasad historycznej kompozycji miejscowości w szczególności do sposobu kształtowania linii zabudowy i gabarytów budynków,
- ochronę krajobrazu naturalnego związanego z historycznym założeniem,
- ochronę form i sposobu użytkowania terenów,
- zachowanie i rewaloryzacji terenów zieleni.

Strefa ochrony ekspozycji

Strefa ochrony ekspozycji obejmuje obszar stanowiący zabezpieczenie właściwego eksponowania zespołów lub obiektów zabytkowych, głównie poprzez wyłączenie terenów spod zabudowy lub określenie jej nieprzekraczalnych gabarytów. Obszar należący do strefy obejmuje obszar wsi Domaniew wraz z terenami sąsiednimi, przyległymi do dróg publicznych.

Na terenach objętych strefą należy:

- zachować tereny otwarte,
- ustalić nieprzekraczalne gabaryty nowej zabudowy,
- ograniczenia w lokalizacji reklam (zakaz lub określenia dopuszczalnych form i nieprzekraczalnych gabarytów),
- przeciwdziałać tworzeniu rozproszonej zabudowy,
- w przypadku wymiany zabudowy lub tworzenia nowej, budynki powinny posiadać cechy architektury regionalnej.

Strefa obserwacji archeologicznej

Stanowiska archeologiczne powinny znajdować się w strefach ochrony archeologicznej stanowiących ich otulinę. Strefy obserwacji archeologicznej obejmują tereny domniemanej zawartości reliktywów archeologicznych o wczesnej metryce historycznej. Realizacja inwestycji wymagających prac ziemnych na obszarze stanowiska archeologicznego jest możliwa po wykonaniu na koszt inwestora ratowniczych badań wykopaliskowych. Realizacja inwestycji wymagających prac ziemnych w strefie ochrony stanowiska archeologicznego wymagają ustanowienia bądź zapewnienia na koszt inwestora odpowiedniego nadzoru. W sytuacji ujawnienia nowego stanowiska archeologicznego w obszarze obserwacji archeologicznej wymagane jest wykonanie badań archeologicznych. W takiej sytuacji wszelkie prace budowlane powinny zostać przerwane, a teren udostępniony do badań archeologicznych. Na prowadzenie prac i nadzorów archeologicznych należy uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zgodnie z obowiązującymi w tym zakresie przepisami odrębnymi.

Na terenie gminy Dalików nie występują stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Niemniej zawsze istnieje możliwość wpisania do rejestru stanowisk ewidencyjnych, jeżeli decydują o tym względy naukowe i konserwatorskie czy odkrycie nowych stanowisk. Stanowiska archeologiczne należy uwzględnić przy wykonywaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Granice stref ochrony konserwatorskiej wymagają uszczegółowienia na etapie opracowywania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego poszczególnych terenów. Dla właściwego ustalenia działań z zakresu ochrony dóbr kultury celowe jest opracowanie studium ochrony i kształtowania krajobrazu dla obszaru całej gminy uwzględniające wyniki aktualnych badań z zakresu historii gminy oraz weryfikując wartości zabytkowe wielu przebudowanych i zmodernizowanych obiektów.

Parki kulturowe

Na terenie Gminy Dalików nie występują parki kulturowe. W ramach ustaleń Studium nie jest planowane ich utworzenie.

Dobra kultury współczesnej

W Gminie Dalików brak jest obiektów, mogących kwalifikować się, jako dobra kultury współczesnej, zdefiniowane w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Art. 2, pkt. 10).

5.1.2 Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dalików

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków - miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa wojewódzkiego konserwatora zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu MPZP.

Zgodnie z powyższym MPZP Gminy Dalików jako akty prawa miejscowego stanowią podstawę planowania przestrzennego. Mają one wiążące i nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. Ustalenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu w MPZP powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy.

Na terenie Gminy Dalików obowiązuje kilkanaście MPZP³. Poniżej, w tabeli 1, wymieniono te, w których zawarto ustalenia dotyczące ochrony zabytków.

³ <https://dalikow.e-mapa.net/>

Tabela 1. MPZP Gminy Dalików, w których ustalono zasady ochrony zabytków.

Lp.	Nazwa planu	Uchwała	Ustalenia ochrony zabytków
1.	MPZP dla części miejscowości Złotniki, położonej przy drodze powiatowej Nr 3707E w rejonie skrzyżowania z drogą krajową Nr 72	Uchwała nr 110/08 Rady Gminy Dalików z dnia 29 kwietnia 2008 r.	§ 6.1. Na obszarze objętym planem obowiązują następujące zasady w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego: 1) ustala się ochronę dziedzictwa kulturowego w postaci strefy ochrony archeologicznej obejmującej rejon prądziejowego, historycznego osadnictwa o zasięgu obejmującej cały obszar. 2. W celu realizacji ochrony dziedzictwa kulturowego, w strefie ochrony archeologicznej ustala się następujące wymogi: 1) obowiązuje przeprowadzenie na koszt inwestora nadzorów archeologicznych przy wszelkich inwestycjach związanych z robotami ziemnymi; 2) na prowadzenie nadzorów archeologicznych należy uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków; 3) o pozwolenie należy wystąpić nie później niż 14 dni przed rozpoczęciem inwestycji; 4) w sytuacji ujawnienia nowego stanowiska archeologicznego w obszarze ochrony archeologicznej wymagane jest wykonanie badań archeologicznych, w tej sytuacji wszelkie prace budowlane powinny zostać przerwane, a teren udostępniony do badań archeologicznych. Wszelkie nowoodkryte stanowiska archeologiczne należy oznaczyć, zabezpieczyć i powiadomić Wojewódzkiego konserwatora Zabytków.
2.	MPZP dla części sołectwa Dalików	Uchwała nr 40/11 Rady Gminy Dalików z dnia 28 czerwca 2011 r.	§ 9. 1. Plan uwzględniając wartości dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej obejmuje ochroną konserwatorską następujące obiekty architektoniczne o lokalnych walorach kulturowych: 1) budynek „organistówki” przy kościele parafialnym ul. Zachodnia 1; 2. Wykorzystanie zabytkowego obiektu na cele użytkowe może odbywać się wyłącznie w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości z uwzględnieniem historycznej funkcji. 3. Wszelkie działania przy obiekcie związane z naruszeniem substancji lub mogące mieć wpływ na stan zachowania lub zmiany w wyglądzie wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Remonty i zagospodarowanie zabytku winny uwzględniać zachowanie historycznej kompozycji, form architektonicznych, proporcji, detalu, tradycyjnych technik, materiałów, a także faktur wypraw zewnętrznych. 4. Dla nowo projektowanych obiektów w sąsiedztwie budynku „organistówki” należy uzyskać wytyczne konserwatorskie do projektu budowlanego, a następnie uzgodnienie lub opinię na temat tego projektu (stosownie do obowiązujących przepisów szczególnych i określonym przez nie trybie) w toku postępowania pozwolenia na budowę. 5. Przed zamierzeniem dokonania rozbiórki budynków wymienionych w ust. 1 niezbędne jest, przed uzyskaniem pozwolenia na rozbiórkę, uzyskanie pisemnej zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz w określonych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przypadkach, przedłożenia orzeczenia o stanie technicznym oraz wykonanie dokumentacji inwentaryzacyjnej. 6. Plan określa położenie stanowiska archeologicznego zaznaczonego na rysunku planu: a) Dalików 5 (50 na 64 – 48), gm. Dalików – punkt osadniczy kultury polskiej, XV-XVIII w. 7. Dla obszaru stanowisk archeologicznych obowiązuje przeprowadzenie badań archeologicznych przed wydaniem pozwolenia na budowę zgodnie z przepisami odrębnymi. Na prowadzenie badań archeologicznych należy uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. O pozwolenie należy wystąpić w terminie określonym w przepisach odrębnych. 8. Plan wyznacza strefę ochrony archeologicznej, obejmującą obszar istniejących i potencjalnych stanowisk archeologicznych. W strefie ochrony archeologicznej obowiązuje przeprowadzenie nadzorów archeologicznych przy wszelkich inwestycjach związanych ze zmianą zagospodarowania terenu tam gdzie prowadzone będą roboty ziemne. Na prowadzenie nadzorów archeologicznych należy uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. O pozwolenie należy wystąpić nie później niż 21 dni przed rozpoczęciem inwestycji. W sytuacji ujawnienia nowego stanowiska archeologicznego w obszarze ochrony archeologicznej wymagane jest wykonanie badań archeologicznych. W takiej sytuacji wszelkie prace budowlane powinny zostać przerwane, a teren udostępniony do badań archeologicznych. Wszelkie nowoodkryte stanowiska archeologiczne należy oznaczyć, zabezpieczyć i powiadomić Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Dopuszczalne jest powiększenie strefy ochrony archeologicznej po odkryciu nowych stanowisk i wciągnięciu ich do ewidencji zabytków archeologicznych. 9. Przy wszystkich inwestycjach liniowych dłuższych niż 20 m i szerszych niż 30 cm, wymagających prac ziemnych na całym terenie objętym planem należy uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków konieczność przeprowadzenia prac archeologicznych.
3.	MPZP dla części wsi Kołoszyn	Uchwała nr 46/11 Rady Gminy Dalików z dnia 28 czerwca 2011 r.	§ 9. 1. Plan uwzględniając wartości dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej określa położenie stanowisk archeologicznych oraz strefy ochrony archeologicznej obejmującej tereny przeznaczone pod zabudowę zgodnie z rysunkiem planu. 2. Plan określa położenie stanowisk archeologicznych zaznaczonych na rysunku planu:

			a) Kołoszyn 6 (82 na 64 - 48), gm. Dalików - punkt osadniczy kultury polskiej, XIXVIII w. b) Kołoszyn 10 (86 na 64 - 48), gm. Dalików - punkt osadniczy kultury polskiej, XIXVIII w. c) Kuciny 6 (92 na 64 - 48), gm. Dalików: - osada kultury łużyckiej, EB/halsztat D; - punkt osadniczy kultury polskiej, XIXVIII w. d) Kuciny 7 (93 na 64 - 48), gm. Dalików - ślad osadnictwa kultury trzcinieckiej, II EB; - ślad osadnictwa kultury przeworskiej, laten/wczesny Rzym; - ślad osadnictwa kultury polskiej, XIXVIII w. 3. Dla obszaru stanowisk archeologicznych obowiązuje przeprowadzenie badań archeologicznych przed wydaniem pozwolenia na budowę zgodnie z przepisami odrębnymi. Na prowadzenie badań archeologicznych należy uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. O pozwolenie należy wystąpić w terminie określonym w przepisach odrębnych. 4. Plan wyznacza strefę ochrony archeologicznej, obejmującej obszar istniejących i potencjalnych stanowisk archeologicznych. Na całym terenie objętym planem obowiązuje przeprowadzenie nadzorów archeologicznych przy wszelkich inwestycjach związanych ze zmianą zagospodarowania terenu tam gdzie prowadzone będą roboty ziemne. Na prowadzenie nadzorów archeologicznych należy uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. O pozwolenie należy wystąpić nie później niż 21 dni przed rozpoczęciem inwestycji. W sytuacji ujawnienia nowego stanowiska archeologicznego w obszarze ochrony archeologicznej wymagane jest wykonanie badań archeologicznych. W takiej sytuacji wszelkie prace budowlane powinny zostać przerwane, a teren udostępniony do badań archeologicznych. Wszystkie nowoodkryte stanowiska archeologiczne należy oznaczyć, zabezpieczyć i powiadomić Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Dopuszczalne jest powiększenie strefy ochrony archeologicznej po odkryciu nowych stanowisk i wciągnięciu ich do ewidencji zabytków archeologicznych. 5. Przy wszystkich inwestycjach liniowych dłuższych niż 20 m i szerszych niż 30 cm, wymagających prac ziemnych na całym terenie objętym planem należy uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków konieczność przeprowadzenia prac archeologicznych.
4.	MPZP dla części sołectwa Domaniew	Uchwała nr 59/11 Rady Gminy Dalików z dnia 29 września 2011 r.	§ 9. 1. Plan uwzględniając wartości dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej obejmuje ochroną konserwatorską obiekty o udokumentowanych wartościach kulturowych wpisane do rejestru zabytków i wpisane do ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, elementy zabudowy o lokalnych walorach kulturowych oraz stanowiska archeologiczne wraz ze strefami ochrony archeologicznej. 2. Obiekty architektoniczne objęte ochroną konserwatorską o udokumentowanych wartościach kulturowych wpisane do rejestru zabytków oraz wpisane do ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków: 1) zespół kościoła parafialnego pod wezwaniem św. Floriana, - kościół nr rej. 199/A kościół w stylu późnogotyckim p.w. św. Floriana w Domaniewie z początku XVI wieku, - dzwonnica; - otoczenie Kościoła w granicach trwałego ogrodzenia; - ogrodzenie; - plebania; - budynek gospodarczy. 3. Remonty, przebudowy, rozbudowy i nadbudowy obiektów wymienionych w ust. 2 winny uwzględniać zachowanie historycznej kompozycji i formy architektonicznej, proporcji, detalu oraz użytych materiałów i rozwiązań konstrukcyjnych. 4. Wszelkie działania przy obiektach, o których mowa w ust. 2 mogące mieć wpływ na stan zachowania lub zmiany w wyglądzie wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. 5. Plan obejmuje strefę ochrony konserwatorskiej cmentarz grzebalny rzymskokatolicki zlokalizowany na terenie 1ZC. 6. Plan ustala dla terenu cmentarza, o którym mowa w ust. 5: 1) obowiązek utrzymania formy rozplanowania cmentarza w kompozycyjnej i przestrzennej spójności z historycznym założeniem 2) obowiązek zachowania walorów środowiska przyrodniczego, a przede wszystkim ochrony istniejącego starodrzewia; 3) obowiązek zachowania i konserwacji historycznych obiektów architektonicznych, historycznych nagrobków i pomników oraz elementów wyposażenia cmentarza; 4) zakaz budowy ogrodzenia z wypełnieniem z prefabrykatów betonowych pełnych i ażurowych; 5) realizację inwestycji na terenie cmentarza należy uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. 7. Plan obejmuje ochroną konserwatorską budynek dawnej szkoły położony na terenie 1Uo/Us o lokalnych walorach kulturowych. 8. Wszelkie działania przy obiekcie objętym ochroną konserwatorską związane z naruszeniem substancji lub mogące mieć wpływ na stan zachowania

			lub zmiany w wyglądzie wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. 9. Przed zamierzeniem dokonania rozbiórki budynków wymienionych w ust. 7 niezbędne jest, przed uzyskaniem pozwolenia na rozbiórkę, uzyskanie pisemnej zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz w określonych przypadkach, wykonanie dokumentacji inwentaryzacyjnej. 10. Dla obszaru stanowisk archeologicznych obowiązuje przeprowadzenie badań archeologicznych przed wydaniem pozwolenia na budowę zgodnie z przepisami odrębnymi. Na prowadzenie badań archeologicznych należy uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. O pozwolenie należy wystąpić w terminie określonym w przepisach odrębnych. 11. Plan wyznacza strefę ochrony archeologicznej, która obejmuje istniejące i potencjalne stanowiska archeologiczne. W strefie ochrony archeologicznej obowiązuje przeprowadzenie nadzorów archeologicznych przy wszelkich inwestycjach związanych ze zmianą zagospodarowania terenu tam gdzie prowadzone będą roboty ziemne. Na prowadzenie nadzorów archeologicznych należy uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. O pozwolenie należy wystąpić nie później niż 21 dni przed rozpoczęciem inwestycji. W sytuacji ujawnienia nowego stanowiska archeologicznego w obszarze ochrony archeologicznej wymagane jest wykonanie badań archeologicznych. W takiej sytuacji wszelkie prace budowlane powinny zostać przerwane, a teren udostępniony do badań archeologicznych. Wszystkie nowoodkryte stanowiska archeologiczne należy oznaczyć, zabezpieczyć i powiadomić Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Dopuszczalne jest powiększenie strefy ochrony archeologicznej po odkryciu nowych stanowisk i wciągnięciu ich do ewidencji zabytków archeologicznych. 12. Przy wszystkich inwestycjach liniowych dłuższych niż 20 m i szerszych niż 30 cm, wymagających prac ziemnych na całym terenie objętym planem należy uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków konieczność przeprowadzenia prac archeologicznych.
5.	MPZP dla części sołectwa Kuciny obejmującej wsie Dobrzań i Sarnówek	Uchwała nr 57/11 Rady Gminy Dalików z dnia 29 września 2011 r.	§ 9. 1. Plan uwzględniając wartości dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej określa położenie stanowisk archeologicznych oraz strefy ochrony archeologicznej obejmującej tereny przeznaczone pod zabudowę zgodnie z rysunkiem planu. 2. Plan określa położenie stanowisk archeologicznych zaznaczonych na rysunku planu: a) Dobrzań 1 (21 na 64 - 49), gm. Dalików: - punkt osadniczy kultury łużyckiej, halsztat; - ślad osadnictwa kultury przeworskiej, rzym; - ślad osadnictwa kultury polskiej, średniowiecze. b) Dobrzań 3 (23 na 64 - 49), gm. Dalików: - punkt osadniczy kultury łużyckiej, halsztat; - punkt osadniczy kultury polskiej, średniowiecze; - punkt osadniczy kultury polskiej, XV-XVIII w. c) Dobrzań 8 (28 na 64 - 49), gm. Dalików - punkt osadniczy kultury łużyckiej, halsztat. 3. Dla obszaru stanowisk archeologicznych obowiązuje przeprowadzenie badań archeologicznych przed wydaniem pozwolenia na budowę zgodnie z przepisami odrębnymi. Na prowadzenie badań archeologicznych należy uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. O pozwolenie należy wystąpić w terminie określonym w przepisach odrębnych. 4. Plan obejmuje strefę ochrony archeologicznej cały obszar ustaleń planu, obejmującą istniejące oraz potencjalne stanowiska archeologiczne. Na całym terenie objętym planem obowiązuje przeprowadzenie nadzorów archeologicznych przy wszelkich inwestycjach związanych ze zmianą zagospodarowania terenu tam, gdzie prowadzone będą roboty ziemne. Na prowadzenie nadzorów archeologicznych należy uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. O pozwolenie należy wystąpić nie później niż 21 dni przed rozpoczęciem inwestycji. W sytuacji ujawnienia nowego stanowiska archeologicznego w obszarze ochrony archeologicznej wymagane jest wykonanie badań archeologicznych. W takiej sytuacji wszelkie prace budowlane powinny zostać przerwane, a teren udostępniony do badań archeologicznych. Wszystkie nowoodkryte stanowiska archeologiczne należy oznaczyć, zabezpieczyć i powiadomić Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Dopuszczalne jest powiększenie strefy ochrony archeologicznej po odkryciu nowych stanowisk i wciągnięciu ich do ewidencji zabytków archeologicznych. 5. Przy wszystkich inwestycjach liniowych dłuższych niż 20 m i szerszych niż 30 cm, wymagających prac ziemnych na całym terenie objętym planem należy uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków konieczność przeprowadzenia prac archeologicznych.
6.	MPZP dla obszaru położonego w sołectwie Budzynek, w rejonie wsi Woźniki i Budzynek	Uchwała nr 233/14 Rady Gminy Dalików z dnia 30 września 2014 r.	§ 9. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. 1. W celu ochrony zabytków archeologicznych oznacza się na rysunku planu stanowiska archeologiczne, dla których mają zastosowanie przepisy odrębne. 2. W strefie ochrony konserwatorskiej stanowiska archeologicznego realizacja inwestycji wymagającej robót ziemnych wymaga sprawowania nadzoru archeologicznego.

7.	MPZP dla obszaru zachodnich części wsi Woźniki i Budzynek	Uchwała nr XIII/60/2015 Rady Gminy Dalików z dnia 30 września 2015 r.	§ 8. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków. 1. W celu ochrony dziedzictwa kulturowego oraz zabytków: 1) oznacza się na rysunku planu obiekt wpisany do rejestru zabytków, obiekty wpisane do Gminnej Ewidencji Zabytków oraz stanowiska archeologiczne, dla których to obiektów i stanowisk mają zastosowanie przepisy odrębne; 2) ustala się strefę ochrony ekspozycji oraz strefę ochrony archeologicznej. 2. Obiekt wpisany do rejestru zabytków - kościół parafialny p. w. Ścięcia św. Jana Chrzciciela w Budzynku nr rejestru 197/A. 3. Obiekty wpisane do Gminnej Ewidencji Zabytków - zespół kościoła parafii p.w. Ścięcia św. Jana Chrzciciela w Budzynku, w tym kościół (nr rej. 197/A), dzwonnica oraz otoczenie kościoła w granicach trwałego ogrodzenia przykościelnego. 4. Ustalenia dla obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków lub do Gminnej Ewidencji Zabytków: 1) roboty budowlane przy obiekcie wpisanym do rejestru zabytków należy realizować zgodnie z przepisami odrębnymi; 2) w odniesieniu do obiektów wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków ustala się: a) zakaz zmiany gabarytów dzwonnicy, b) przy remoncie lub przebudowie należy uwzględniać zachowanie historycznej kompozycji i formy architektonicznej, proporcji, detalu oraz użytych materiałów i rozwiązań konstrukcyjnych, c) zachowanie historycznego rozplanowania układu zieleni. 5. Ustala się strefę ochrony ekspozycji, w której obowiązuje: 1) zakaz lokalizacji tablic i urządzeń reklamowych na terenach oznaczonych symbolem literowym R; 2) zakaz lokalizacji obiektów budowlanych oraz budowli rolniczych, o wysokości przekraczającej 9,0 m na terenach oznaczonych symbolami literowymi R, RM oraz U. 6. W strefie ochrony archeologicznej realizacja inwestycji wymagającej robót ziemnych wymaga przeprowadzenia badań archeologicznych w formie nadzoru archeologicznego.
8.	MPZP Gminy Dalików dla części obrębu 27 Złotniki	Uchwała nr XXIII/134/2020 Rady Gminy Dalików z dnia 28 maja 2020 r.	§ 10. 1. W celu ochrony zabytków archeologicznych, oznacza się na rysunku planu stanowiska archeologiczne. 2. Realizacja robót ziemnych lub dokonywanie zmiany charakteru, dotychczasowej działalności na stanowisku archeologicznym regulują przepisy odrębne. 3. Na fragmentach terenów 1P/U, 2P/U, 1KDD, ustala się strefę ochrony konserwatorskiej stanowiska archeologicznego. 4. Przy realizacji robót ziemnych lub dokonywaniu zmiany działalności, wiążącej się z naruszeniem struktury gruntu, w strefie ochrony konserwatorskiej stanowiska archeologicznego, poza granicami stanowiska archeologicznego, nakazuje się przeprowadzenie badań archeologicznych w formie nadzoru archeologicznego zgodnie z przepisami odrębnymi.

5.2 Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1 Charakterystyka gminy

Ryc. 1. Położenie administracyjne Gminy Dalików na tle powiatu poddębickiego (źródło: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Dalików, s. 13).

Gmina Dalików położona jest w północno-zachodniej części województwa łódzkiego, we wschodniej części powiatu poddębickiego. Dalików jest jedną z 134 gmin wiejskich województwa łódzkiego i jedną z 6 gmin powiatu poddębickiego.

Sąsiaduje z dwoma powiatami: zgierskim i pabianickim. Granica gminy stanowi granicę powiatu poddębickiego z powiatem zgierskim na zachodzie i z powiatem pabianickim na południu.

Gmina graniczy z dwoma gminami miejsko-wiejskimi i trzema gminami wiejskimi:

- Od północy z gminą wiejską Wartkowice (powiat poddębicki),
- Od północnego-wschodu z gminą wiejską Parzęczew (powiat zgierski),
- Od południowego wschodu z gminą miejsko-wiejską Aleksandrów Łódzki (powiat zgierski),
- Od południa z gminą wiejską Lutomiersk (powiat pabianicki),
- Od zachodu z gminą miejsko-wiejską Poddębice (powiat poddębicki).

Gmina Dalików zajmuje powierzchnię 11462 ha. Ze względu na podziały geodezyjne podzielona jest na 30 obrębów, natomiast pod względem administracyjnym na 19 sołectw.

Gmina położona jest na terenach wiejskich, w obszarze funkcjonalnym Łodzi. Zlokalizowana jest w strefie oddziaływania aglomeracji łódzkiej. Wschodnia granica gminy stanowi potencjalną granicę kształtowania się obszaru metropolitalnego Łodzi, a gmina znajduje się w strefie jej bezpośredniego oddziaływania.

Najważniejszym elementem systemu komunikacyjnego gminy o znaczeniu ponadlokalnym jest droga krajowa nr 72, przebiegająca równoleżnikowo przez południową część gminy. Regionalnie trasa łączy Konin z Rawą Mazowiecką a lokalnie dla gminy Dalików stanowi połączenie Łodzi z Poddębicami. Przez północno-wschodni kraniec gminy przebiega autostrada A-2 stanowiąca jedno z głównych połączeń komunikacyjnych województwa łódzkiego. Jest to fragment drogi międzynarodowej E-30, przebiegającej na terenie Polski od granicy z Niemcami w Świecku przez Poznań, Konin, Łódź, Warszawę, Siedlce, Białą Podlaską do polsko - białoruskiego przejścia granicznego Kukuryki-Kozłowice.

Gmina Dalików należy do obszaru podprovincji Nizin Środkowopolskich. Większość terenu gminy położona jest w mezoregionie Wysoczyzna Łaska natomiast północna część gminy w mezoregionie Kotlina Kolska (wsie Domaniewek, Idzikowice, Woźniki). Topografię Wysoczyzny Łaskiej charakteryzują obniżenia, kotliny, większe doliny i równiny akumulacji wodnej (częściowo z wydymami). Jest to rozległa równina morenowa o wysokości do 213 m n. p. m. zaś Kotlina Kolska to wysoczyzna staroglacjalna (bezjeziorna).

W granicach gminy nie zostały wyznaczone obszary sieci Natura 2000, tworzące system ochrony zasobów różnorodności biologicznej. Obszary te znajdują się w otoczeniu zewnętrznym gminy:

- w kierunku zachodnim - Dolina Środkowej Warty (PLB000002),
- w kierunku północnym - Pradolina Warszawsko-Berlińska (PLB100001) oraz Pradolina Bzury i Neru (PLH100006),
- w kierunku wschodnim - położone na terenie kompleksu leśnego obszary Dąbrówka Grotnicka i Grądy nad Lindą.

Południowa część gminy Dalików znajduje się w granicy Puczniewskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu, stanowiącego element korytarza ekologicznego poziomu województwa. Zapewnia on spójność przestrzeni przyrodniczej łącząc poszczególne obszary chronione, położone po zachodniej i wschodniej stronie gminy Dalików.

5.2.2 Rys historyczny obszaru Gminy Dalików

Dalików

Najstarsze wzmianki o miejscowości Dalików pochodzą z 1391 r. Odnaleźć ją można w księgach sądowych łęczyckich, gdzie wspomniany został Balco z Dalikowa („Balco de Dalicouo”). Trzy lata później (1394) na kartach tych samych ksiąg odnotowano Jana z Dalikowa („Jan de Dalicowo”). Jan Łaski wspomina „Dalikow” i „Dalykow”, wieś z parafią na miejscu, w dekanacie szczawińskim i archidiaconacie łęczyckim. Natomiast rejestr poborowy powiatu łęczyckiego z 1576 r. wspomina „Dalikovo”, wieś własności szlacheckiej w powiecie i województwie łęczyckim.

Kościół w Dalikowie istniał już w XV w. Parafia dalikowska została erygowana ok. 1431 r. przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Wojciecha h. Jastrzębiec.

W XV i XVI w. Dalików należał do Sarnowskich herbu Jastrzębiec. Z rodu tego wywodził się ksiądz Świętosław Sarnowski, kanclerz gnieźnieński, kanonik łęczycki i łowicki oraz proboszcz sieradzki zmarły w 1625 r., którego nagrobek zachował się do dziś w sieradzkiej farze za ołtarzem Matki Bożej Szkaplerznej.

W 1775 r. w Dalikowie, wsi własności szlacheckiej, były 22 domy. W latach 1783-84 odnotowano wieś parafialną Dalików w dekanacie łęczyckim archidiecezji gnieźnieńskiej, w powiecie i województwie łęczyckim będącą własnością Wardęskiego, zapewne Władysława, późniejszego wojskiego większego łęczyckiego. W 1827 r. w Dalikowie było 25 domów i 200 mieszkańców. Wieś była wówczas własnością prywatną w powiecie zgierskim, obwodzie łęczyckim i województwie mazowieckim.

W 1746 r. dobra dalikowskie stały się własnością Wardęskich h. Godziemba, kupił je Franciszek Wardęski, ówczesny komornik ziemi sieradzkiej. Jego synem był Władysław Wardęski, wspomniany w latach 1783-84 jako właściciel Dalikowa, późniejszy wojski większy łęczycki. W 1788 r. miejscowy proboszcz Szymon Lorkiewicz, równocześnie kanonik i dziekan łęczycki zapisał w aktach parafialnych *„Wielmożnych Władysława Wardęskiego (syna Franciszka) wojskiego łęczyckiego, dziedzica dóbr Dalikowa i Wielmożną Mariannę córkę Wielmożnego Józefa Grabowskiego, pisarza ziemskiego łęczyckiego zapytałem obydwójga, mając ich wzajemną zgodę przez słowa uroczyste*

przysięgi, połączyłem obecnych małżeństwem". W 1868 r. zmarł kolejny z właścicieli Dalikowa, syn Władysława i wnuk Franciszka, Ignacy Adam Wardęski.

Dobra Dalików, które były własnością Wardęskich składały się z folwarków Dalików i Lubocha, wsi Dalików, Dąbrowa Górna, Lubocha i Władysławów. Przechodziła przez nie droga bita. Zajmowały powierzchnię 1232 mórg, w tym w folwarku Dalików 828 mórg, w tym grunty orne i ogrody - 519 mórg, łąki 83 morgi, pastwiska - 2, lasy - 206, a nieużytki i place - 18, budynków murowanych było 6, drewnianych 11. Na folwarku Lubocha było 6 budynków drewnianych i wiatrak oraz 338 mórg gruntów ornych i ogrodów, 41 mórg pastwisk, 5 - lasów, 9 - placów i nieużytków, w sumie 404 morgi. Sam Dalików miał 26 domostw na 260 morgach.

W 1912 r. wieś i folwark liczyły łącznie 805 mórg - właścicielami gruntów byli uwłaszczeni włościanie i Władysław Wardęski. W 1921 r. było we wsi i na folwarku Dalików odpowiednio 37 i 4 domy mieszkalne, 271 i 95 mieszkańców.

W 1943 r. Niemcy wprowadzili nazwę okupacyjną Dalikau. Dobra dalikowskie należały do Wardęskich do czasu reformy rolnej. Antoni Wardęski (1875-1941) zmarł w hitlerowskim obozie koncentracyjnym w Dachau, a jego syn Józef Wardęski był formalnie ostatnim właścicielem dóbr Dalików.

Najbardziej znanym wydarzeniem historycznym związanym z Dalikowem była bitwa z okresu powstania styczniowego. Miała ona miejsce w połowie drogi między Dalikowem a Gajówką (na wschód od Dalikowa). W dniu 10 września 1863 r. doszło do nieoczekiwanego spotkania powstańczych oddziałów Sokołowskiego, kpt. Stanisława Szumańskiego mjr Roberta Skowrońskiego z dowodzoną przez gen. Krasnokuckiego grupą wojsk rosyjskich (3500 piechoty, 2 szwadrony dragonów, 67 Czerkiesów). W bitwie poległo 53 powstańców, wielu zmarło w wyniku odniesionych ran. Wieś została spalona, wielu mieszkańców spłonęło. Prochy powstańców zostały pochowane we wspólnej mogile na miejscowym cmentarzu. Tam również spoczywają spalenii mieszkańcy Dalikowa. Aktywny udział w powstaniu wzięli członkowie rodziny Wardęskich - Władysław Wardęski i jego siostra Walentyna Józefa Julia.

Pamięć poległych powstańców uczczono w dniu 24 października 1937 r. odsłonięciem pomnika z napisem „*Bohaterom walk o wolność - Ziemia Łęczycka - 1937*”. Pomnik został zniszczony przez Niemców w 1940 r. Współczesny obelisk w formie głazu na postumencie odsłonięto na centralnym placu w Dalikowie 9 września 2001 r. Na głazie umieszczono tablicę z napisem: „*Bohaterom Powstania Styczniowego poległych za wolność Ojczyzny dn. 10.09.1863 w bitwie pod Dalikowem. Wrzesień 2001. Społeczeństwo Gminy Dalików*”.

Budzynek

Wieś pod dzisiejszą nazwą powstała w XVI w. na terenie wsi Woźniki, znanej już w XIV w. Pierwsza wzmianka o Woźnikach pochodzi z 1357 r. W 1454 r. właściciel Woźnik - Daźbóg uzyskał od króla Kazimierza Jagiellończyka przywilej na założenie miasta „Międzyrzec” na gruntach tej wsi.

W XV-XVI w. istniał tu prawdopodobnie drewniany dwór na kopcu otoczony palisadą i fosą, zastąpiony w 2 poł. XVI w. lub na początku XVI i XVII w. przez dwór murowany, wspomniany w źródłach w 1682 r. Miejsce po dworach zostało zidentyfikowane przez archeologów jako grodzisko stożkowate nad rzeką Gnidą. Istniało ono jeszcze w latach 70. XX w., niedługo później zostało całkowicie zniszczone przez właściciela posesji na której się znajdowało.

Dzisiejsza nazwa „Budzynek” pojawiała się w dokumencie z 1516 r., w którym jest napisane „*Jakub Licznicki sprzedaje dominikanom łęczyckim Budzynko oppidum, Wozniki seu Budzijno, utraque Tłoskowicze*”. Nazwa miasteczka (oppido) nawiązuje do staropolskiego słowa „budzyń”, oznaczającego pogardliwie gorszą część wioski. Rejestr poborowy z 1576 r. również wymienia „Budzinek” wśród miast ziemi łęczyckiej.

W XV lub XVI w. (przed 1520 r.) wzniesiono w Budzynku drewnianą świątynię. Jednak na własną parafię Budzynek musiał czekać aż do 1926 r., będąc do tego czasu filią parafii w Leźnicy Wielkiej, a wcześniej (przed 1773 r.) jezuickim kościołem misyjnym.

Niewielka odległość od Poddębic, Łęczycy i Parzęczewa oraz brak własnego zaplecza wiejskiego była powodem, że Budzynek należący wówczas do najmniejszych miast województwa łęczyckiego, nie miał większych szans na rozwój. Wkrótce utracił prawa miejskie i odtąd występuje w dokumentach jako wieś, i to jedna z mniejszych.

W 1775 r. Budzynek, wieś w powiecie i województwie łeczyckim, będąca własnością szlachecką liczyła jedynie 7 domów. W latach 1783-84 znajdowała się w rękach Józefa Mikorskiego, podkomorzego gostynińskiego. W 1827 r. było w Budzynku, wsi prywatnej w powiecie zgierskim, 12 domów. W latach 80. XIX w. wieś liczyła już 30 domów i 543 morgi obszaru. Spis powszechny przeprowadzony w 1921 r. wykazał we wsi 36 budynków mieszkalnych.

Domaniew

Najstarsze ślady osadnictwa w okolicy Domaniewa pochodzą z czasów kultury pucharów lejkowatych (okres neolitu). Najstarsza wzmianka o wsi pochodzi z 1357 r. W dokumencie wystawionym przez króla Kazimierza Wielkiego wymieniono wieś „Domanovo” w ziemi łeczyckiej, będącą własnością kapituły gnieźnieńskiej. W księgach sądowych łeczyckich wspomniany został w 1390 r. Mścigniew z Domaniewa („Mscigneus de Domanouo”), a w roku 1391 (zapewne ten sam) „Msciszco de Domaneuo”.

Tutejszą parafię erygował w XIV w. arcybiskup gnieźnieński Jarosław Bogoria Skotnicki. Istniał tu już wtedy drewniany kościół p.w. św. Jadwigi i św. Floriana. Jan Łaski odnotował „Domanyewo” i „Domanyew”, wieś własności szlacheckiej i siedzibę parafii w dekanacie szczawińskim i archidiakonacie łeczyckim. Wieś „Domaniewo” odnotowano również w 1576 r., w rejestrze poborowym województwa łeczyckiego.

W 1775 r. w Domaniewie, wsi własności szlacheckiej w powiecie i województwie łeczyckim, było 15 domów, natomiast w 1827 r. było 13 domów, zaś wieś była częścią powiatu zgierskiego w województwie mazowieckim.

„Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego” wymienia wieś i folwark Domaniew, w parafii Domaniew, z kościołem drewnianym erygowanym wraz z parafią w 1500 r. przez Mikołaja Zalewskiego. Parafia liczyć miała wówczas 1340 dusz. W samym Domaniewie było 19 domów, do gospodarzy należało wówczas jedynie 55 mórg gruntów. Tutejszy folwark nabyty w 1878 r. miał powierzchnię 379 mórg, w tym grunta orne i ogrody - 275, łąki - 48, pastwiska - 19, las - 15, nieużytki i place - 22. Na folwarku istniały 4 budynki murowane i 8 drewnianych, wiatrak i obfite pokłady torfu. Spis powszechny z 1921 r. odnotował wieś i kolonię Domaniew w gminie Dalików, w którym było odpowiednio 25 i 11 domów mieszkalnych oraz 150 i 73 mieszkańców - wszyscy narodowości polskiej i wyznania katolickiego.

Sarnów

W 1360 r. Kazimierz Wielki zatwierdził sprzedaż części wsi „Szadów” arcybiskupowi Jarosławowi, dokonaną przez Betkę, żonę Jarogniewa, właściciela wsi „Szadów”. W latach 80. i 90. XIV w. Sarnów wielokrotnie pojawia się w księgach sądowych łeczyckich, m.in. jako „Sarnow” (1386), „Szarnieuo” (1388), „Sarnouo” (1390-97) czy „Sarnowo” (1393-99). Zapiski sądowe z tych lat wymieniają m.in. Jana, Stanisława, Prandotę i Przedbora, ówczesnych mieszkańców tej wioski.

Jan Łaski wspomina „Sarnow maior” i „Sarnowo maior”, wieś w parafii Dalików, w dekanacie szczawińskim i archidiakonacie łeczyckim. Łany folwarczne *„zdawna odrębne od kiecych, dawały dziesięcinę plebanowi w Dalikowie, kmiecie zaś tylko kołędę a dziesięcinę kolegiacie łeczyckiej”*. To samo „Sarnowo maior” w 1576 r. jako wieś będąca własnością Sarnowskich liczyło 15 łanów, 7 zagrodników, 2 karczmy, młyn, 1 rzemieślnika i 20 osadników.

W 1 poł. XVIII w. jako właściciele majątku w Sarnowie notowano Tręblińskich. Co najmniej od początku 2 poł. XVIII w., przez ponad 150 lat właścicielami Sarnowa byli Szołowscy.

W 1827 r., Sarnów, wieś własności prywatnej w powiecie zgierskim liczyła 20 domów i 253 mieszkańców. „Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego” wspomina Sarnów jako wieś, folwark i młyn nad rzeką Bełdówką, w powiecie łódzkim, gminie Puczniew, parafii Dalików. Wieś liczyła 21 domów i 295 mieszkańców, folwark natomiast 11 domów i 32 mieszkańców, a osada młyńska 1 dom i 6 mieszkańców. W tym czasie nadal właścicielami majątku byli Szołowscy.

W 1888 r. dobra Sarnów (w tym folwark) miały powierzchnię 1201 mórg, w tym 697 mórg gruntów ornych i ogrodów, 199 łąk, 25 pastwisk, 232 lasów, 48 nieużytków. W dobrach było 15 budynków murowanych, 15 drewnianych, młyn wodny, las nieurządzony i pokłady torfu. Sama wieś Sarnów liczyła 26 domostw gospodarujących na 142 morgach.

Przed 1905 r. tutejszy majątek przeszedł w ręce Stegmanów. Spis powszechny z 1921 r. odnotował Sarnów, wieś i folwark w gminie Puczniew, w powiecie łódzkim.

5.2.3 Krajobraz kulturowy oraz zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Krajobraz kulturowy to niepowtarzalne, indywidualne oblicze miejsca, którego wizerunek jest syntezą elementów przyrody, klimatu i ukształtowania terenu oraz zachodzących na tym terenie procesów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, związanych z aktywnością człowieka. Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne, kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne - zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Ochrona dziedzictwa kulturowego, które należy przekazać przyszłym pokoleniom, jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości i osobowości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoim miastem i siedliskiem oraz zrozumieć jego historię.

OBIEKTY SAKRALNE

Architekturę sakralną na terenie Gminy Dalików reprezentują trzy zabytkowe zespoły:

- ✓ zespół kościoła parafialnego p.w. Ścięcia św. Jana Chrzciciela w Budzynku,
- ✓ zespół kościoła parafialnego p.w. św. Mateusza w Dalikowie,
- ✓ zespół kościoła parafialnego p.w. św. Floriana w Domaniewie.

Kościoły pełnią rolę dominant architektonicznych, charakteryzuje je najbogatsza forma architektoniczna. Do obiektów sakralnych zalicza się również kaplica cmentarna p.w. św. Rocha na cmentarzu parafialnym w Dalikowie. Kościół w Budzynku i Dalikowie posiadają dobry stan techniczny, natomiast w Domaniewie obiekt wymaga przeprowadzenia bieżących prac remontowych. Podobnie jest w przypadku kaplicy grobowej p.w. św. Rocha, która również wymaga generalnego remontu.

Budzynek. Kościół parafialny p.w. Ścięcia św. Jana Chrzciciela (rejestr zabytków nr 88/197/A z 02.10.1967 r.). W 1517 r. ówczesny właściciel miasteczka Międzyrzec (Budzynek) - Jakub Leżnicki dokonał sprzedaży z prawem wykupu łączyckiemu klasztorowi dominikanów, czynszu rocznego za 35,5 grzywny zapisanego na kapitałach ze swoich dóbr dziedzicznych miasta Budzynek, wsi Woźniki, zwanej Budzynek, sąsiednich dwóch wsi o nazwie Moszkowice. Tym samym pośrednimi właścicielowi miasta Budzynek aż do spłaty długu przez sprzedającego stali się dominikanie łączyccy. Wszystko wskazuje na to, że to bracia zakonni wybudowali ok. połowy XVI w. pierwszą kaplicę. Jest nią współczesne - ośmioboczne prezbiterium wtopione w bryłę dzisiejszej świątyni. Analiza architektoniczna przeprowadzona przy konserwacji budowli wykazała, że użyte materiały jak i styl łączenia budulca wskazuje na XVI-wieczną metrykę tej części kościoła. Za dominikańską fundacją kaplicy przemawia późniejsze wezwanie kościoła, św. Jana Chrzciciela. Nie brakuje także innych hipotez, pośród których oktagonalna kaplica miała być w przeszłości oratorium eremickim. Inna teoria widzi w budowli kaplicę myśliwską, co nie jest do końca wykluczone, gdyż w przeszłości tereny na południe od Budzynka pokrywały jeszcze pod koniec XVIII w. liczne lasy. Niemniej według źródeł pisanych dominikanie łączyccy byli właścicielami miasteczka jeszcze pod koniec XVI w., a ich związek z powstaniem kaplicy sławiącej kult św. Jana Chrzciciela jest najbardziej prawdopodobny. Obecny kościół został wystawiony w latach 1710-1711 przez starostę łączyckiego Stefana Szoldreckiego, dziedzica wsi.

Założenie kościelne znajduje się w środkowej części wsi, po zachodniej stronie drogi biegnącej przez miejscowość. Kościół jest orientowany, zajmuje środkową część podłużnej działki, ogrodzonej współczesnym drewnianym, sztachetowym ogrodzeniem z bramą z prętów stalowych od wschodu, od strony drogi. Na północnym - zachodzie od frontu kościoła, w odległości kilku metrów od niego stoi murowana dzwonnica, powstała w okresie po II wojnie światowej, a dalej na zachód plebania. Kościół jest konstrukcji zrębowej z wydatnymi ostatkami. Nawa została zbudowana na planie kwadratu, z kolei prezbiterium na planie ośmioboku, która niegdyś była osobną budowlą - rotundową kaplicą. Kruchtę zastąpiono podcieniem, nad którym na czterech słupach i dwóch rysiach umieszczono chór

muzyczny. Do kościoła dobudowana jest drewniana zakrystia i kaplica. Dach trójspadowy kryty gontem z okapem i wieżyczką na sygnaturkę nad nawą główną. Osobliwością kościoła w Budzinku są wystające na narożach ułożone na zrąb nierówne belki. Wyposażenie wnętrza w stylu baroku i rokoka.

Kościół ma nietypowe dla regionu rozwiązania przestrzenne: jest szczególnym przypadkiem drewnianej budowli sakralnej składającej się z ośmiobocznego, regularnego prezbiterium i późniejszej od niego, kwadratowej nawy, nakrytych wspólnym, wielopołaciowym dachem.

Fot. 1. Budzynek. Kościół p.w. Ścięcia św. Jana Chrzciciela (fot. autor opracowania).

Dalików. Kościół parafialny p.w. św. Mateusza (rejestr zabytków nr 299/A z 27.09.1979 r.). Parafia erygowana została w 1 poł. XIV w. Wcześniej istniał kościół drewniany. Kolejna drewniana świątynia powstała na początku XVIII w., w 1849 r. dobudowano murowaną zakrystię, kaplicę i kruchtę. Od 1908 r. nastąpiła budowa nowego, murowanego kościoła. Autorem projektu był A. Nieniewski. W 1914 r. kościół został uszkodzony w trakcie działań wojennych, odbudowany w latach 1914-1920. Konsekracja kościoła nastąpiła w 1921 r. przez bpa W. Tymienieckiego. Ponownie całkiem zniszczony podczas II wojny światowej, odbudowany w 1947 r.

Fot. 2. Dalików. Kościół p.w. św. Mateusza (fot. autor opracowania).

Kościół położony w centrum miejscowości, przy głównym placu (Pl. Powstańców), po jego zachodniej stronie. Usytuowany na działce w kształcie wydłużonego ośmioboku, zadrzewionej obrzeżnie, otoczonej żelaznym parkanem na ceglanej podmurówce i z ceglanymi słupkami. Kościół w stylu neogotyckim („styl wiślano-bałtycki”), murowany z cegły ceramicznej pełnej na zaprawie wapienno-cementowej. Cokół kamienny. Na planie krzyża łacińskiego, korpus trzynawowy, trójprzęsłowy, transept trójdzielny o lekko wysuniętych ramionach. Prezbiterium jednonawowe,

dwuprzęsłowe, zamknięte trójbocznie. Od frontu kruchta środkowa i boczna na planie kwadratu, pomiędzy nimi prostokątne pomieszczenie klatki schodowej i gospodarcze. Kościół w układzie halowym. Korpus nakryty wspólnym dachem dwuspadowym, niższe ramiona transeptu nakryte dachami dwuspadowymi, niskie aneksy nakryte od wsch. dachem pulpitowym, w części zach. dwuspadowym. Od frontu dwukondygnacyjna wieża wysunięta do przodu, nakryta hełmem iglicowym. Elewacje z cegły licówki nietynkowanej, oszkarpowane. Wyposażenie: ołtarz neogotycki z 1913 r., polichromie i witraże z lat 80. XX w. Wyposażony jest w stylu neogotyckim. Na uwagę zasługuje zabytkowa ambona z wizerunkami czterech Ewangelistów oraz obraz św. Antoniego Padewskiego z Dzieciątkiem Jezus.

Domaniew. Kościół parafialny p.w. św. Floriana (rejestr zabytków nr 703/199/A z 02.10.1967 r.). Zlokalizowany w centrum wsi, po południowej stronie drogi łączącej drogę Poddebice - Łęczyca z drogą Dalików - Ozorków. Otoczony parkanem murowanym z kamienia łamanego, przy którym po stronie północnej zlokalizowana jest murowana dzwonnica. Od wschodu ogród z budynkiem plebani. Kościół zbudowany na początku XVI w. z fundacji łęczyckiego chorążego Stanisława Zalewskiego.

Kościół w stylu późnogotyckim, orientowany, jednonawowy, z węższym prezbiterium zamkniętym węższą absydą. Od zachodu czworoboczna wieża, od północy przy prezbiterium zakrystia, przy nawie kruchta. Otwór tęczowy ostrołukowy. W nawie strop płaski, w prezbiterium sklepienie kolebkowe z lunetami, w wieży sklepienie krzyżowe, w zakrystii kolebkowe. Ściany oszkarpowane. Dach nad nawą i prezbiterium dwuspadowy, nad absydą stożkowy, nad zakrystią i kruchtą jednospadowy, pulpitowy, nad wieżą dach wiciowy. Murowany z cegły ceramicznej.

Wyposażenie kościoła stanowi: ołtarz główny z 2 poł. XVIII w., późnobarokowy z herbami Korab i Jelita, z rzeźbami świętych i obrazami MB Częstochowskiej XVII/XVIII w. oraz św. Józefa z pocz. XIX w. Ołtarze boczne z pocz. XIX w., w jednym obraz św. Jadwigi z poł. XIX w. Do zabytków sztuki stanowiących własność parafii należą: ambona barokowa, rokokowe organy, chrzcielnica wczesnorenansowa, krucyfiks z XVII w., 2 krzyże procesyjne - barokowe, 2 dzwony, Droga Krzyżowa.

Fot. 3. Domaniew. Kościół p.w. Floriana (fot. autor opracowania).

Dalików. Kaplica cmentarna p.w. św. Rocha w Dalikowie (rejestr zabytków nr 151/A z 22.05.2014 r.). Położona jest w północnej części cmentarza parafialnego, na osi alei głównej, przy drodze Dalików - Gajówka Wieś (ul. Wschodnia). Kaplica powstała w 1867 r. na miejscu starszej świątyni p.w. św. Ducha jako grobowiec rodzinny. Fundatorami jej byli współcześni właściciele Dalikowa: Wardęscy. W krypcie kaplicy znajdują się groby rodu fundatorów.

Fot. 4. Dalików. Kaplica cmentarna p.w. św. Rocha (fot. autor opracowania).

Obiekt orientowany, złożony z prostokątnej nawy (podpiwniczonej - krypta grobowa) i otwierającego się doń półkoliście zamkniętego prezbiterium. Murowany z cegły ceramicznej pełnej na zaprawie wapiennej. Strop drewniany, belkowy płaski. Dach dwuspadowy nad nawą, nad prezbiterium wielopołaciowy. Nad prezbiterium wieloboczna, 3-poziomowa wieżyczka na sygnaturkę. Wejście na osi fasady (ściana zachodnia). Otwory okienne osadzone w prostokątnej niszy zamkniętej łukiem, dołem ujęte podokiennikiem, prostokątne zamknięte łukiem. Otwory drzwiowe drewniane, prostokątne zamknięte łukiem pełnym.

CMENTARZE

Na terenie Gminy Dalików zidentyfikowano 14 cmentarzy. Szczegółowe zestawienie przedstawia tabela nr 2.

Dużą część z nich (łącznie 8) to cmentarze ewangelicko-augsburskie (luterzańskie). Odnaleźć je można w miejscowościach: Dąbrówka Górna, Huta Bardzyńska, Karolinów (obecnie niezachowany), Kontrewers, Krzemieniew, Marcinów, Wilczyca oraz Wilków. Położone są przeważnie w obrębie wsi lub w niedalekiej odległości od zabudowań, przy drodze, wśród pól. Zdarzają się również takie, które usytuowane są w dość sporym oddaleniu, w lesie (np. Kontrewers, Wilków). Cmentarze te datowane są na XIX oraz na pocz. XX w. Stan ich zachowania jest przeważnie zły, obecnie są nieczynne, zaniedbane, porośnięte krzewami i samosiejkami, ze szczątkowo zachowanymi nagrobkami, które często są uszkodzone. Mają nieczytelny układ kompozycji zieleni jak i układ nagrobków. Często są słabo widoczne w terenie poprzez silne zalesienie. Nagrobki zarówno z piaskowca jak i lastryko, z inskrypcjami w języku polskim i niemieckim, otoczone żeliwnymi/żelaznymi płotkami. Występują również nagrobki w postaci mogił ziemnych obłożonych kamieniami. Ważne jest, aby na cmentarzach tych prowadzone były bieżące prace porządkowe w celu polepszenia ich stanu zachowania (wycięcie samosiewek drzew i krzewów, renowacja zachowanych nagrobków, oznakowanie obiektów poprzez tablice informacyjne, ogradzanie terenu).

Na terenie gminy znajdują się także cmentarze rzymsko-katolickie (łącznie 6). Należą do nich cmentarze przykościelne (Budzynek: XVIII w., Dalików: XVII w., Domaniew: XVI w.) oraz cmentarze parafialne (Budzynek: pocz. XX w., Dalików: poł. XIX w., Domaniew: 2 poł. XIX w.). Wszystkie prezentują dobry stan zachowania, są zadbane, dobrze utrzymane, na bieżąco prowadzone są na nich prace porządkowe.

Tabela 2. Cmentarze występujące na terenie Gminy Dalików.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Lokalizacja	Stan zachowania	Datowanie
1.	Budzynek	cmentarz przykościelny (rzymsko-katolicki)	wokół kościoła p.w. Ścięcia św. Jana Chrzciciela	stan zachowania dobry, nagrobki niezachowane	XVIII w.
2.	Budzynek	cmentarz parafialny (rzymsko-katolicki)	przy drodze do Parzęczewa, we wsch. części wsi, poza zabudowaniami	stan zachowania dobry, cmentarz zadbane	pocz. XX w.

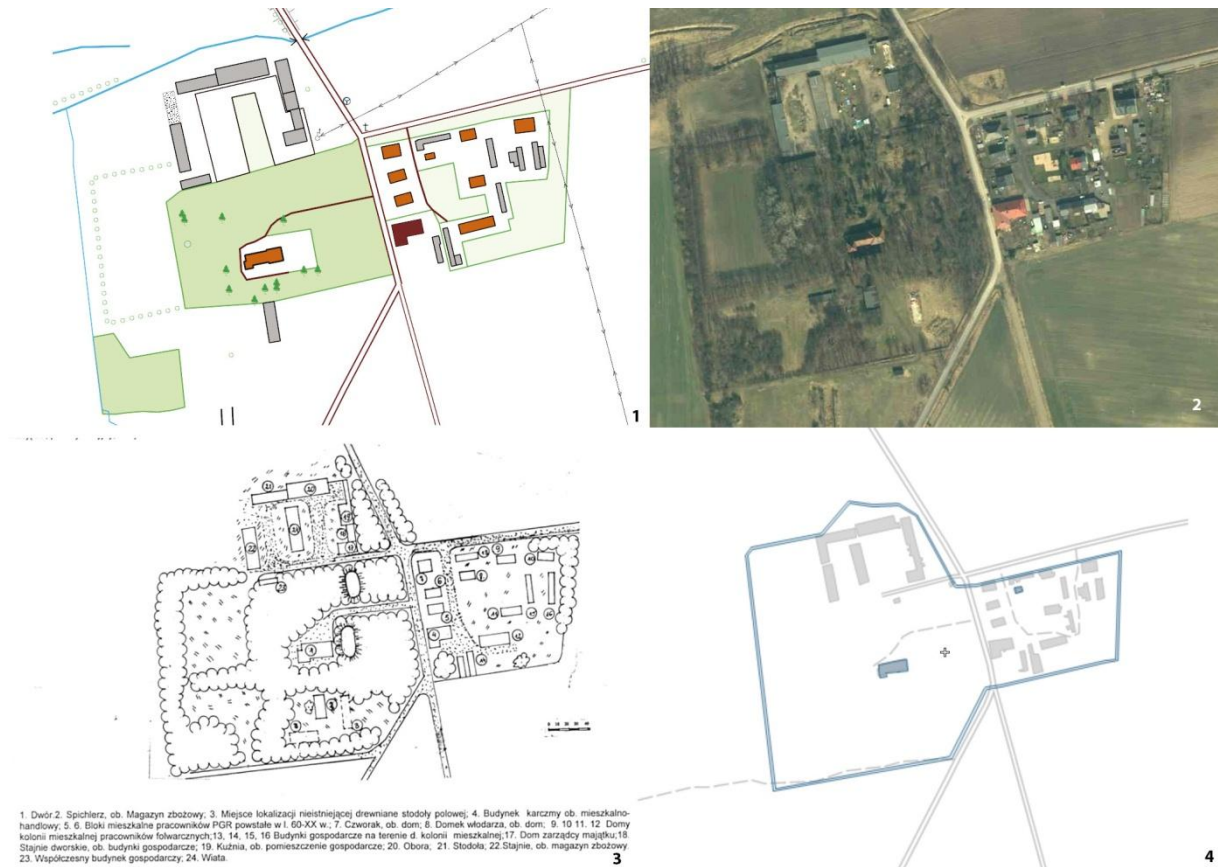
3.	Dalików	cmentarz przykościelny (rzymsko-katolicki)	wokół kościoła p.w. św. Mateusza	stan zachowania dobry, cmentarz zadbane, nagrobki niezachowane	XVII w.
4.	Dalików	cmentarz parafialny (rzymsko-katolicki)	we wsch. części miejscowości, przy drodze Dalików-Gajówka Wieś	stan zachowania dobry, cmentarz zadbane	poł. XIX w.
5.	Dąbrówka Górna	cmentarz ewangelicko-augsburski	wśród pól, niedaleko drogi (na pn.) biegnącej przez wieś	czytelny w terenie, zarośnięty, zaniedbane, zachowane nagrobki	XIX/XX w.
6.	Domaniew	cmentarz przykościelny (rzymsko-katolicki)	wokół kościoła p.w. św. Floriana	stan zachowania dobry, nagrobki niezachowane	XVI w.
7.	Domaniew	cmentarz parafialny (rzymsko-katolicki)	na skraju wsi, przy drodze do Domaniewka	stan zachowania dobry, cmentarz zadbane	2 poł. XIX w.
8.	Huta Budzyńska	cmentarz ewangelicko-augsburski	w lesie, na pn. od drogi z Dąbrówki Nadolnej do Marysławowa	nieczytelny w terenie, zarośnięty, zaniedbane, zachowane nagrobki	pocz. XX w.
9.	Karolinów	cmentarz ewangelicko-augsburski	wśród pól, na pd. od drogi z Dąbrówki Nadolnej do Anastazewa	obecnie niezachowany (po cmentarzu pozostał jedynie lekko widoczny zarys ziemnego nasypu)	pocz. XIX w.
10.	Kontrewers	cmentarz ewangelicko-augsburski	w lesie, przy drodze łączącej szosy Sarnów - Pęczniew i Sarnów - Małanów	słabo czytelny w terenie, zarośnięty, zaniedbane, zachowane nagrobki	pocz. XX w.
11.	Krzemieniew	cmentarz ewangelicko-augsburski	wśród pól, przy bitej drodze łączącej Krzemieniew z szosą Łódź - Poddębice	czytelny w terenie, zarośnięty, zaniedbane, zachowane nagrobki	pocz. XX w.
12.	Marcinów	cmentarz ewangelicko-augsburski	wśród pól, ok. 100 m od drogi biegnącej przez miejscowość	słabo czytelny w terenie, zarośnięty, zaniedbane, zachowane nagrobki	XIX/XX w.
13.	Wilczyca	cmentarz ewangelicko-augsburski	wśród pól, na pn. od wsi	nieczytelny w terenie, zarośnięty, zaniedbane, zachowane nagrobki	pocz. XX w.
14.	Wilków	cmentarz ewangelicko-augsburski	w lesie, na pd. od wsi	nieczytelny w terenie, zarośnięty, zaniedbane, zachowane nagrobki	XIX/XX w.

ZAŁOŻENIA DWORSKO-PARKOWE Z FOLWARKAMI

Na terenie Gminy Dalików występuje zespół dworsko-parkowo-folwarczny w Sarnowie-Osiedlu. Zespół usytuowany jest w północno - zachodniej części wsi, w miejscu rozwidlenia się dróg prowadzących do miejscowości Dalików, Pęczniew i Beldów. Powstał na początku XX w. (ok. 1920 r.). Budowę obecnego dworu i folwarku można wiązać z Józefem Karolem Janem Stegmanem.

Zespół podzielony jest na trzy człony. Część rezydencjonalna, zachodnia, złożona jest z dworu i otaczającego go parku. Dwór murowany, złożony z korpusu głównego i przylegających do niego ryzalitów: wschodniego bocznego i narożnego wtopionego w południowo - zachodni narożnik korpusu. Główny człon dworu w formie wydłużonego prostokąta, usytuowany ścianami wzdłużnymi na osi wschód - zachód. Ryzality założone na planach kwadratów. Część folwarczna z dziedzińcem gospodarczym, graniczy z parkiem od północy. Tworzą go budynki takie jak: dom zarządcy majątku, kuźnia, stajnie, obora, stodoła, budynek dawnej stajni, zabudowania współczesne. Dawna kolonia mieszkalna pracowników folwarcznych składa się z budynków, m.in. karczmy usytuowanej w południowo - zachodnim narożu części kolonialnej, budynku dawnych czworaków dworskich w północno - zachodnim narożniku, tzw. dom wólarza na południowy - wschód od czworaka oraz pozostałych budynków mieszkalnych i gospodarczych w środkowej i wschodniej części kolonii. Na całość założenia składa się także usytuowany na południe od dworu spichlerz.

Układ kompozycyjny zespołu nie uległ zasadniczej zmianie. Czytelny jest podział na część rezydencjonalną, gospodarczą i kolonię mieszkaniową. Częściowe przekształcenie nastąpiło w części gospodarczej (po przejściu zespołu na rzecz Skarbu Państwa w latach 50. XX w. przystosowano go do potrzeb PGR). Najwięcej zmian zaszło w części kolonii mieszkaniowej, której pierwotny układ uległ częściowemu zatarciu. Zatarciu uległa także siatka alejek parkowych.

Ryc. 2. Sarnów-Osiedle. Lokalizacja zespołu folwarcznego. 1-2, mapa skala 1:5000, źródło: <https://mapy.geoportal.gov.pl>; 3 źródło - Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa; 4. Źródło: <https://mapy.zabytek.gov.pl>

ZABYTKOWA ZIELEŃ

Na terenie Gminy Dalików zabytkowy drzewostan występuje w parkach podworskich w Dalikowie, Gajówce i Sarnowie. Obecnie parki te są zaniedbane, a ich dawny układ kompozycyjny zatarty.

Dalików. Park dworski Park zlokalizowany jest przy ul. Parkowej, ok. 80 m na zachód od kościoła parafialnego. Jest on pozostałością zespołu dworsko-parkowego ówczesnych właścicieli majątku Dalików: Wardęskich. Park założony został w poł. XIX w. jako naśladujący angielski park krajobrazowy. Posiada powierzchnię ok. 3,75 ha. Zachowany starodrzew tworzą: jesiony, klony, lipy i graby. Mniejszy udział w drzewostanie ma wiąz, jawor, topola, kasztanowiec, wierzba i czeremcha. Na terenie parku występuje zabytkowa aleja grabów zwyczajnych oraz pojedyncze zabytkowe drzewa, chronione jako pomniki przyrody. Na terenie parku istniał dwór, który został rozebrany w latach 70. XX w. Był on murowany, parterowy, podpiwniczony, na planie prostokąta, z centralnym, piętrowym ryzalitem i 4-kolumnowym gankiem, wspierającym balkon na piętrze.

Ryc. 3. Dalików. Park dworski. Widok od pd. - wsch. Podkład mapowy: skala 1:5000, obręb Dalików (podkład: <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>).

Ryc. 4. Gajówka. Park dworski. Widok od pd. - wsch. Podkład mapowy: skala 1:5000 (<https://mapy.geoportal.gov.pl>).

Gajówka. Park dworski. Park położony jest przy drodze lokalnej Dalików - Bardzynie, w odległości ok. 3 km na wschód od Dalikowa. Pierwsze informacje dotyczące dóbr Gajówka pochodzą z 1799 r., kiedy to właścicielem majątku był J. Sulimierski. Z dniem 11 maja 1804 r. majątek odziedziczył jego syn, Tomasz Sulimierski, a po jego śmierci jego dzieci. W 1841 r., Gajówkę kupił F. W. Weil. W lutym 1868 r. na mocy ukazu carskiego z 1864 r. część majątku została uwłaszczona. W 1910 r. majątek został zakupiony przez J. i A. Dzierzbickich. W 1927 r. kolejnym właścicielem został Cz. Bieracki. W 1940 r. został on wraz z żoną wysiedlony przez Niemców. Majątek przejął następnie Niemiec z Estonii o nazwisku Muller.

Park dworski powstał w 2 poł. XIX w. Na terenie parku istniał dwór ulokowany w zachodniej jego części, oficyna oraz drewniany pawilon ogrodowy. Budynki niszczone po wojnie zostały rozebrane w latach 70. XX w. Park od wschodu i zachodu otaczały sady, natomiast od południa przylegał folwark. Do wnętrza parku prowadziła brama wjazdowa od strony północnej. W okresie powojennym park uległ dewastacji, wycięto także część drzew. We wschodniej części parku znajdują się dwa stawy przedzielone groblą. Od zachodu przylega do parku droga dojazdowa do opuszczonych zabudowań folwarcznych. Park zajmuje powierzchnię ok. 3 ha. Starodrzew tworzą następujące gatunki: lipa drobnolistna, dąb szypułkowy, kasztanowiec biały, jesion wyniosły, wierzba biała, grab pospolity, klon pospolity.

Ryc. 5. Sarnów-Osiedle. Park dworski. Widok od pd. - wsch. Mapa skala 1:5000. Podkład mapowy - <https://mapy.geoportal.gov.pl>

Sarnów-Osiedle. Park dworski. Park zlokalizowany jest w zachodniej części zespołu dworsko-parkowo-folwarcznego. Powstał prawdopodobnie w XIX w. Posiada powierzchnię ok. 2 ha. Od północy sąsiaduje z obejściem gospodarczym, od wschodu z dawną kolonią mieszkalną, zaś od południa i zachodu z polami. Dość zwarte i rozległe skupiny drzew występują w częściach północnej i południowej parku. W parku występuje licznie stary drzewostan ze stosunkowo dużą ilością drzew pomnikowych: dęby szypułkowe, jesiony wyniosłe, klony zwyczajne i topole białe. Unikatem przyrodniczym jest występujące tutaj stanowisko bluszczu pospolitego. W części zachodniej na obrzeżu parku znajduje się otoczony wielkim szpalerem grabów trawiasty plac, który w czasach

funkcjonowania majątku był miejscem ujeżdżania koni. Na terenie parku istniały dwa stawy usytuowane po północnej i południowej stronie alei dojazdowej prowadzącej do dworu. Obecnie pozostały po nich częściowo wyschnięte wgłębienia, zamulone i zarośnięte samosiewami. W miejscu stawu południowego znajdują się pozostałości po nieistniejącej fontannie. Teren parku wyгородzony współczesnym, betonowym ogrodzeniem, dostępny wjazdem od strony wschodniej. W pobliżu zachodniej granicy parku, w jego południowo - zachodniej części zlokalizowany jest dwór zwrócony fasadą w kierunku wschodu.

5.2.4 Zabytki archeologiczne

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania, podlegają ochronie i opiece. Na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, prowadząc inwestycje wymagające robót ziemnych, przed uzyskaniem pozwolenia na budowę lub przed rozpoczęciem prac ziemnych, należy przeprowadzić ratownicze badania archeologiczne w zakresie uzgodnionym z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie faktów osadniczych na tym terenie. Pozwalają one skorygować, uszczegółowić i potwierdzić informacje uzyskane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie danych o kulturze materialnej mieszkańców. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych i niekoniecznie może dokładnie odpowiadać zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, ponieważ może okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska. Niezbędne jest także określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków, lub przeznaczonych do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków, w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych zawartych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo konserwatora zabytków, zgodnie z ustawą o ochronie i opiece nad zabytkami.

Na terenie gminy Dalików zewidencjonowano łącznie 296 stanowisk archeologicznych. Wśród nich znajdują się:

- ✓ grodziska (stanowiska o własnej formie krajobrazowej): w Budzynku st. 1, AZP 63-48/1 (rejestr zabytków nr 196/A) datowane na XV-XVI w. Grodzisko to zostało całkowicie zniszczone przez właściciela działki (w jego miejscu obecnie znajduje się budynek gospodarczy).
- ✓ cmentarzyska: Brudnów st. 1 (AZP 63-48/9), Budzynek st. 2 (AZP 63-48/2), Budzynek st. 20 (AZP 63-48/33), Dąbrówka Folwarczna st. 1 (AZP 63-48/4), Dąbrówka Folwarczna st. 2 (AZP 63-48/5), Idzikowice st. 7 (AZP 62-48/47), Idzikowice st. 11 (AZP 62-48/57), Kuciny st. 1 (AZP 64-48/87), Psary st. 2 (AZP 63-48/8), Psary st. 3 (AZP 63-48/12), Psary st. 9 (AZP 63-48/37), Psary st. 10 (AZP 63-48/38), Psary st. 13 (AZP 63-48/42), Psary st. 15 (AZP 63-48/66), Sarnówek st. 1 (AZP 64-48/99), Sarnówek st. 3 (AZP 64-48/101), Wilczyca st. 1 (AZP 64-48/114), Zdrzychów st. 1 (AZP 64-48/70). Większość z nich datowana jest na okres rzymski, okres lateński i halsztacki, ponadto na epokę brązu i jedno na wczesne średniowiecze.
- ✓ funkcja kilku stanowisk określona jest jako "skarby": Domaniew st. 1 (AZP 63-48/6) z epoki brązu (odkryto naramiennik brązowy), Oleśnica st. 1 (AZP 65-48/38) - odkryto monety i ozdoby z XI w., Psary st. 1 (AZP 63-48/7) z epoki brązu (odkryto naramiennik brązowy), Sarnów st. 4 (AZP 64-48/137) - odkryto monety z XIV w., Wilczyca st. 2 (AZP 64-48/115) - odkryto przedmioty brązowe datowane na okres halsztacki.
- ✓ osady produkcyjne: Budzynek st. 16 (AZP 63-48/26), Idzikowice st. 12 (AZP 63-48/32), Psary st. 5 (AZP 63-48/29). Odkryto na nich skupiska żużla. Tylko stanowisko w Psarach zostało wydатовane - późne średniowiecze, pozostałe mają nieokreśloną chronologię.
- ✓ pozostała część stanowisk to osady lub ślady osadnictwa i punkty osadnicze. Datowane są one od okresu neolitu do nowożytności.

Większość odkrytych stanowisk położona jest na terenach obecnie użytkowanych rolniczo. Zagrożeniem dla nich są wszelkie prace ziemne w wyniku, których może dojść do naruszenia warstw i obiektów archeologicznych znajdujących się pod powierzchnią ziemi. Część stanowisk (łącznie 25) nie posiada dokładnej lokalizacji w terenie, są to stanowiska archiwalne znane z literatury.

Spis zabytków archeologicznych Gminy Dalików przedstawia Aneks 2 (na końcu opracowania).

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Podstawowe formy ochrony zabytków według Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. stanowią:

1. wpis do rejestru zabytków;
2. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
3. uznanie za pomnik historii;
4. utworzenie parku kulturowego;
5. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze Gminy Dalików funkcjonują dwa z wyżej wymienionych form ochrony zabytków: wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (s. 25-28 niniejszego opracowania).

5.3.1 Zabytki wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z *ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* rejestr zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków, który zgodnie z przytoczoną powyżej ustawą, jako jedyny organ ochrony zabytków posiada kompetencje wpisywania zabytków do rejestru. Wpis zabytku do rejestru zabytków dokonywany jest na mocy decyzji administracyjnej, w księdze rejestru zabytków, określanej w zależności od kategorii zabytku właściwym symbolem:

- ✓ księga A – zabytki nieruchome,
- ✓ księga B – zabytki ruchome,
- ✓ księga C – zabytki archeologiczne.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków:

Zabytek nieruchomy może zostać wpisany do rejestru z urzędu lub na wniosek właściciela lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym zabytek się znajduje. Do rejestru może być wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpisu dokonuje właściwy Wojewódzki Konserwator Zabytków wydając decyzję administracyjną.

Zabytek wpisany do rejestru, który uległ zniszczeniu w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej albo którego wartość będąca podstawą wydania decyzji o wpisie do rejestru nie została potwierdzona w nowych ustaleniach naukowych, zostaje skreślony z rejestru. Skreślenie z rejestru następuje na podstawie decyzji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Tabela 3. Zabytki nieruchome Gminy Dalików wpisane do rejestru zabytków⁴.

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Datowanie	Rejestr zabytków
1.	Budzynek	Kościół parafialny p.w. Ścięcia św. Jana Chrzciciela	1710-1711, przebud. i rozbud. pocz. XX w.	88/197/A z 02.10.1967 r.

⁴ Wykaz obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków na podstawie danych Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi - https://www.wuoz-lodz.pl/Rejestr_i_wojewodzka_ewidencja_zabytkow_z_podzialem_na_powiaty,109

2.	Dalików	Kościół parafialny p.w. św. Mateusza	1908-1912	299/A z 27.09.1979 r.
3.	Dalików	Kaplica cmentarna p.w. św. Rocha	1867 r.	A/151 z 22.05.2014 r.
4.	Dalików	Park dworski	XIX w.	393/A z 02.09.1991 r.
5.	Domaniew	Kościół, parafialny p.w. św. Floriana	pocz. XVI w., przebud. 1 poł. XVII w.	703/199/A z 03.10.1967 r.

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków:

Na mocy art. 3 pkt. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek ruchomy jest wpisywany do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Do rejestru nie wpisuje się zabytku wpisanego do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego (art. 11 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Wykaz zabytków ruchomych z terenu Gminy Dalików wpisane do rejestru zabytków⁵:

- Dalików:
 - ✓ kościół parafialny p.w. św. Mateusza Ewangelisty - 40 szt.,
- Budzynek:
 - ✓ kościół parafialny p.w. Ścięcia św. Jana Chrzciciela i św. Trójcy - 30 szt.,
 - ✓ cmentarz rzymskokatolicki - 4 szt.
- Domaniew:
 - ✓ kościół parafialny p.w. św. Floriana – 3 szt.,
 - ✓ cmentarz rzymskokatolicki - 4 szt.

Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków:

Na terenie Gminy Dalików występuje jedno stanowisko archeologiczne wpisane do rejestru zabytków: Budzynek st. 1 (AZP 63-48/1) określone jako grodzisko stożkowate z XV-XVI w. oraz dwór obronny z XVI w. - rej zabytków nr 196/A z 16.10.1969 r.⁶

5.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Gminy mają dbać między innymi o „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie”, a także zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

⁵ Wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków na podstawie danych Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi – pismo (sygnatura WUOZ-ZRR.5135.115.2022 EK.NK) z dnia 14 czerwca 2022 r.

⁶ Wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków na podstawie danych Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi – Karta Ewidencyjna Stanowiska Archeologicznego.

1. zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2. inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków
3. inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Informacje o zabytkach nieruchomych, które powinna zawierać karta adresowa, określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019, poz. 1886).

Na podstawie art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., gminna ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Gminna ewidencja zabytków jest dokumentem otwartym. Powinna być stale weryfikowana i aktualizowana.

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Dalików sporządzona została w 2009 r., zaktualizowana w 2022 r. W ewidencji znajduje się 30 obiektów nieruchomych oraz 296 stanowisk archeologicznych. Gminna Ewidencja Zabytków została pozytywnie zaopiniowana przez Urząd Ochrony Zabytków w Łodzi oraz przyjęta Zarządzeniem Nr 36/2023 Wójta Gminy Dalików z dnia 20 marca 2023 r.

Spis zabytków nieruchomych i archeologicznych ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Dalików przedstawiają Aneksy 1 i 2 na końcu opracowania.

5.5 Dziedzictwo niematerialne

W rozumieniu Konwencji UNESCO, której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa, który jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne w rozumieniu wspomnianej wyżej Konwencji obejmuje:

- ✓ tradycje i przekazy ustne, w tym język jako narzędzie przekazu,
- ✓ spektakle i widowiska,
- ✓ zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- ✓ wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki,
- ✓ umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

W zakresie lokalnych placówek z dziedziny kultury w Gminie Dalików funkcjonuje Gminna Biblioteka Publiczna w Dalikowie wraz z filią w Domaniewie.

O tożsamości gminy świadczy działalność lokalnych hafciarek, rzeźbiarzy, malarzy oraz ludowych zespołów śpiewaczych (m. in. Zespół Śpiewaczy „Biała Róża” oraz Zespół Śpiewaczy „JAWOR”) a także działalność Młodzieżowej Orkiestry Dętej Ochotniczej Straży Pożarnej w Dalikowie.

W Idzikowicach, we własnoręcznie zbudowanym budynku z kamienia polnego, znajduje się prywatna galeria Aleksego Matczaka. Galeria obejmuje kolekcje obrazów, rzeźb i grafik artysty, które dotyczą historii gminy i okolic (m.in. „Bitwa pod Dalikowem”, „Postój kawalerii w Idzikowicach w 1939 r.”).

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Analiza SWOT jest jednym z podstawowych narzędzi diagnostycznych. Określa ona cztery ważne elementy oceny: mocne i słabe strony, czyli pozytywne i negatywne warunki wewnętrzne oraz szanse i zagrożenia, czyli pozytywne i negatywne warunki zewnętrzne. Niniejsza analiza jest podstawą do określenia celów i kierunków działania Gminy Dalików w zakresie ochrony zabytków.

Tabela 4. Analiza SWOT Gminy Dalików.

MOCNE STRONY
• dobra lokalizacja Gminy, w pobliżu aglomeracji łódzkiej, jako silnego ośrodka administracyjnego, gospodarczego i naukowego, • położenie gminy w obszarze przecinających się układów transportowych rangi krajowej i międzynarodowej, • korzystne warunki do wypoczynku i rozwoju agroturystyki, • dobry stan środowiska naturalnego, brak zakładów przemysłowych uciążliwych dla środowiska, • duża ilość stanowisk archeologicznych świadczących o historii terenu, • ciekawe i dobrze zachowane obiekty architektury sakralnej wraz z wyposażeniem, • historyczne cmentarze i miejsca pamięci, • przebiegające przez teren gminy szlaki turystyczne: ✓ Szlak Gorących Źródeł, ✓ Szlak po Ziemi Poddębickiej, ✓ Szlak okolic Poddębic, ✓ Szlak po Ziemi Parzęczewskiej, ✓ Łódzki Szlak Konny. • działalność Gminnej Biblioteki Publicznej i współpracujących z nim organizacji, • aktualizacja Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, • miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego uwzględniające obiekty w rejestrze zabytków i gminnej ewidencji zabytków. • gminny portal mapowy - https://dalikow.e-mapa.net/
SŁABE STRONY
• zły stan techniczny części obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków, m.in.: kaplica cmentarna p.w. św. Rocha w Dalikowie, • brak użytkowania niektórych obiektów zabytkowych, m.in. dwór i park w Sarnowie, park dworski w Dalikowie i Gajówce, • nie w pełni wykorzystane zasoby przyrodniczo-kulturowe, • niewystarczające środki z budżetu gminy przeznaczone na ochronę zabytków, • brak wypracowanego produktu regionalnego, • zły stan techniczny kościoła w Domaniewie.
SZANSE
• prace remontowo-konserwatorskie obiektów zabytkowych, • wykorzystanie funduszy europejskich, • rozwój organizacji pozarządowych, • tworzenie nowych miejsc pracy w oparciu o walory środowiska kulturowego np. rozwój agroturystyki, tradycyjnej turystyki weekendowej, • wydawanie publikacji w formie broszur, ulotek, folderów, stron internetowych, filmów związanych z dziedzictwem kulturowym gminy, • zwiększanie udziału funduszy prywatnych w pracach związanych z ochroną zabytków (współpraca z obecnymi właścicielami nieruchomości), • rozwijanie świadomości kulturowo-historycznej (budowa ścieżek edukacyjnych, montaż tablic

informacyjnych przy zabytkach oraz tablic prowadzących do zabytków), • uwzględnianie problemów ochrony dziedzictwa kulturowego w programach, strategiach i planach rozwoju, • ochrona, rewaloryzacja i rozwój turystyki kulturowej w oparciu o cenne obiekty zabytkowe, • moda na folklor - podniesienie atrakcyjności obszaru poprzez kreowanie produktów i imprez o charakterze kulturowym, • edukacja regionalna mieszkańców, • wykorzystanie obiektów zabytkowych na cele komercyjne, • wypracowanie form współpracy jednostek działających na rzecz ochrony zabytków - organów rządowych, samorządowych i organizacji społecznych, • możliwość włączania się w krajowe, wojewódzkie programy promocji.
ZAGROŻENIA
• niska świadomość społeczna w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym także zabytków archeologicznych, • rosnące koszty renowacji i konserwacji obiektów zabytkowych, • wysokie koszty zachowania odrestaurowanych zabytków, • niedostatek środków publicznych na rewitalizację, • zwiększenie zadań zleconych gminom bez odpowiedniego wsparcia finansowego, • skomplikowane i długotrwałe procedury ubiegania się o środki z UE, • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru.

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Celem niniejszego programu, opracowanego w oparciu o Gminną Ewidencję Zabytków, jest stworzenie wieloletniej strategii ochrony zabytków znajdujących się na terenie Gminy Dalików. Misją gminy, w kontekście zachowania i ochrony jej dziedzictwa kulturowego jest: ***"świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego, poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych, a także racjonalne wykorzystanie istniejących zasobów dla rozwoju społeczno-gospodarczego gminy"***.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju gminy. Ważne jest także, aby właściciele zabytkowych obiektów, zmienili swoje podejście, przyczyniając się w ten sposób do poprawy stanu zachowania wszelkich dóbr środowiska kulturowego i naturalnego.

Za podstawowe cele programu opieki nad zabytkami należy przyjąć te wynikające z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami, a więc:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej i konsekwentne oraz planowe realizowanie zadań kompetencyjnych samorządu dotyczących opieki nad zabytkami jako potwierdzenie uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju gminy.

- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.

- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.

- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wykreowanie wizerunku gminy poprzez: podejmowanie działań sprzyjających wytworzeniu lokalnej tożsamości mieszkańców, wspieranie aktywności mieszkańców

mającej na celu poszanowanie dziedzictwa kulturowego, edukację w zakresie miejscowego dziedzictwa kulturowego.

- wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków.
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

7.1 Priorytety i kierunki działań programu opieki nad zabytkami

Poniżej przedstawiono priorytety, kierunki działań i zadania Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Dalików na lata 2023 - 2026.

PRIORYTET I OCHRONA I REWALORYZACJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
Kierunki działań:	Zadania:
I. 1. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	➤ Monitoring stanu zachowania zabytków będących własnością Gminy: - przegląd stanu technicznego obiektów; - wyznaczenie obiektów, dla których niezbędny jest remont/konserwacja; - opracowanie planu remontów. ➤ Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich zabytków stanowiących własność gminy, w miarę posiadanych do dyspozycji środków finansowych w budżecie oraz pozyskanych ze źródeł zewnętrznych. ➤ Poprawa stanu obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków: - przeprowadzenie prac remontowych obiektów w złym stanie technicznym (kaplica cmentarna p.w. św. Rocha w Dalikowie, kościół p.w. św. Floriana w Domaniewie), - nadanie nowych funkcji obiektów nieużytkowanych. ➤ Zamieszczenie zabytkowych układów zieleni na Krajowej i wojewódzkiej liście obszarów przeznaczonych do rewaloryzacji w celu pozyskania funduszy na przeprowadzenie wymaganych prac. ➤ Coroczne przeznaczanie środków z budżetu Gminy na dotacje na renowację zabytków wpisanych do rejestru zabytków. ➤ Intensyfikacja starań o uzyskanie zewnętrznych środków finansowania. ➤ Sprawowanie opieki nad zabytkowymi cmentarzami na terenie Gminy (szczególnie tych w złym i bardzo złym stanie), poprzez: ✓ prace pielęgnacyjne i porządkujące, ✓ usuwanie roślinności zielnej oraz samosiewek drzew, ✓ oznakowanie obiektów, ✓ renowację zabytkowych nagrobków, ✓ zaznaczenie cmentarzy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego ✓ upowszechnianie wiedzy na ich temat wśród mieszkańców gminy, ✓ zwracanie szczególnej uwagi na obowiązek otaczania opieką miejsc grzebalnych, niezależnie od pochodzenia i wyznania osób tam spoczywających. ➤ Rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni. Z uwzględnieniem starodrzewia na terenie filialnych cmentarzy, nieczynnych cmentarzy, zespołów podworskich, alei wzdłuż ciągów komunikacyjnych, po uprzednim zaopiniowaniu zakresu prac i użytych metod z Wojewódzkim konserwatorem Zabytków. ➤ Ochrona stanowisk archeologicznych: - wskazanie lokalizacji w dokumentach planowania przestrzennego; - prowadzenie wszelkich działań inwestycyjnych po przeprowadzeniu

	nadzoru archeologicznego lub badań wykopaliskowych; - wspieranie zamierzeń dążących do realizacji ratowniczych badań wykopaliskowych w obrębie stanowisk archeologicznych szczególnie narażonych na zniszczenie; ➤ Ustawienie tablic informacyjnych zawierających historię oraz opis obiektu przy wszystkich obiektach wpisanych do rejestru zabytków. ➤ Interwencja władz gminy przy rażących naruszeniach prawa budowlanego, przy zabytkach rejestrowych oraz ujętych w ewidencji gminnej (zwłaszcza jeśli chodzi o rozbudowy i przebudowy zmieniające bryłę budynków) we współpracy z Wojewódzkim konserwatorem Zabytków.
I. 2. Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego	➤ Wszystkie zabytki rejestrowe oraz ewidencyjne należy umieszczać w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. ➤ Wszystkie prace ingerujące w substancję zabytkową powinny być zaopiniowane przez właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (zabytki ewidencyjne) lub powinny uzyskać decyzję na prace (zabytek rejestrowy). ➤ Prace przy zabytkach rejestrowych powinny być wykonywane pod nadzorem konserwatorskim.
PRIORYTET II: KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I JEGO OCHRONA	
Kierunki działań:	Zadania:
Ochrona krajobrazu kulturowego i poprawa ładu przestrzennego	➤ Egzekwowanie zapisów określonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego: ✓ w przypadku uchwalania nowych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego niezbędne jest uwzględnianie postulatów ochrony dziedzictwa kulturowego. ➤ Oznakowanie obiektów w gminnej ewidencji zabytków, w Systemie Informacji Przestrzennej Gminy Dalików. ➤ Podjęcie Uchwały w sprawie zasad udzielania dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie i roboty budowlane obiektów wpisanych do rejestru zabytków, uwzględniając obowiązujące przepisy dające możliwość dotowania także ujętych w gminnej ewidencji zabytków. ➤ Zadania dla Gminnej Ewidencji Zabytków: ✓ zakładanie nowych kart adresowych w uzgodnieniu z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków dla zabytków dotychczas nierozpoznanych i nie uwzględnionych w ewidencji, a istotnych dla obrazu dziedzictwa kulturowego na terenie gminy, ✓ aktualizacja zmian w stosunkach własnościowych oraz zmian stanu prawnego jak aktualne formy ochrony, ✓ systematyczne uzupełnianie kart adresowych o uzyskane nowe dane i aktualizowaną w przypadku zmian w wyniku rozbiorów i remontów dokumentację fotograficzną, ✓ propozycje skreślenia z ewidencji obiektów nieistniejących oraz takich, które utraciły cechy zabytkowe w wyniku modernizacji, ✓ udostępnianie opracowanych kart adresowych do celów projektowych i badawczych dla służb i podmiotów opracowujących wszelkie plany zagospodarowania przestrzennego czy inne programy: np. rewitalizacyjne, opieki nad zabytkami, ✓ sprawozdanie z realizacji założeń Gminnego programu opieki nad zabytkami (zgodnie z art. 87 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami),

PRIORYTET III: PROMOCJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I PIELEGNACJA TOŻSAMOŚCI REGIONALNEJ	
Kierunki działań:	Zadania:
Edukacja i popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym	➤ Współorganizowanie wszelkiego rodzaju wystaw poświęconych historii oraz ochronie obiektów zabytkowych gminy. ➤ Organizowanie konkursów artystycznych poruszających tematykę zabytków. ➤ Informowanie właścicieli obiektów zabytkowych o możliwości pozyskiwania środków na odnowę zabytków wpisanych do rejestru zabytków. ➤ Promocja obiektów zabytkowych podczas uroczystości na terenie gminy. ➤ Wspieranie działalności organizacji pozarządowych związanych z historią i kulturą, bibliotek oraz innych instytucji kultury. ➤ Organizacja spotkań, mających na celu upowszechnienie wiedzy na temat lokalnego dziedzictwa kulturowego. ➤ Organizacja wydarzeń kulturalnych zwiększających wrażliwość na historię i tradycję regionu. ➤ Opracowanie kalendarza imprez kulturalnych. ➤ Udział Gminy a także lokalnych społeczności w Europejskich Dniach Dziedzictwa. ➤ Edukacja mieszkańców, począwszy od poziomu przedszkolnego i szkoły podstawowej, nauka historii na przykładzie zachowanych zabytków - promowanie działań związanych z ochroną zabytków w szkołach, włączanie zagadnień ochrony dziedzictwa kulturowego do programów nauczania. ➤ Tworzenie i promowanie szlaków turystycznych, ścieżek rowerowych przebiegających w pobliżu obiektów zabytkowych. ➤ Stworzenie program edukacji regionalnej dla uczniów szkół z terenu gminy. ➤ Utworzenie miejsca pamięci narodowej.
Promocja dziedzictwa kulturowego gminy służąca kreacji produktów turystyki kulturowej	➤ Wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego Gminy. ➤ Promocja i rozwój istniejących szlaków turystycznych. ➤ Aktywna współpraca z regionalnymi mediami w celu promocji zabytków i upowszechnienia działań związanych z opieką nad zabytkami. ➤ Opracowanie koncepcji promocji gminy, w tym aktualizacji informacji na temat dostępnych miejsc noclegowych oraz punktów gastronomicznych i turystycznych, ➤ Stworzenie koncepcji produktu lokalnego/markowego oraz jego dystrybucja i promocja. ➤ Realizacja projektów podnoszących atrakcyjność obszarów zabytkowych - rekonstrukcje historyczne.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podmiotem odpowiedzialnym za realizację Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Dalików jest Wójt Gminy. Do osiągnięcia celu i efektywnego wykonywania zadań w nim określonych służą pomocą następujące instrumenty:

- instrumenty prawne - wynikające z przepisów prawnych (ustaw i przepisów wykonawczych), uchwał Rady Gminy, np. dotyczących zmian miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych (np. wojewódzkiego konserwatora zabytków czy uchwalenie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie przy zabytkach);
- instrumenty finansowe - dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe lub ulgi podatkowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych, korzystanie z funduszy europejskich;
- instrumenty kontrolne - aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków, monitoring stanu zachowania dziedzictwa kulturowego oraz monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego, sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji *Programu* oraz aktualizacja *Programu* związana z ustawowym 4-letnim okresem obowiązywania, dostosowania go do zmieniających się zapisów prawnych oraz możliwości finansowania;
- instrumenty koordynacji - realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami pozarządowymi, kościołami i związkami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;
- instrumenty społeczne - działania edukacyjne, promocyjne, współdziałanie z organizacjami pozarządowymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami, kulturą, turystyką, współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków (powoływanie nowych).

9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Proces osiągania celów wytyczonych w Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Dalików będzie monitorowany poprzez analizę stopnia jej realizacji. Analiza ta będzie dokonywana każdorazowo przez Wójta Gminy DALików, zgodnie z ustaleniami art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Z realizacji programu wójt sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia się Radzie Gminy. Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji gminnego programu uwzględniająca: wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania gminnego programu opieki nad zabytkami oraz efektywność ich wykonania.

Ocena poziomu realizacji Programu winna uwzględniać m.in.:

- bieżący monitoring Gminnej Ewidencji Zabytków uwzględniający informacje o stanie zachowania obiektów, zmianach lokalizacyjnych, zmianach stosunków własnościowych,
- ocenę zaawansowania prac związanych z rewitalizacją obiektów zabytkowych,
- ocenę prac związanych z opracowaniem aktów prawa miejscowego dla terenów o wysokich wartościach kulturowych,
- ocenę aktywności kulturalnej lokalnej społeczności, w tym ocena przedsięwzięć folklorystycznych i zainteresowań tradycyjnym rękodziełem,
- ocenę aktywności placówek kulturalnych,
- ocenę wykorzystania i funkcjonowania szlaków turystycznych oraz towarzyszącej im infrastruktury,

- ocenę realizacji programu edukacji i promocji zabytków, w tym z wykorzystaniem nowoczesnych technik informatycznych,
- ocenę rozwoju bazy agroturystycznej,
- ocenę kontaktów z właścicielami obiektów w zakresie działań zmierzających do rewitalizacji obiektów zabytkowych.

Po przyjęciu przez Radę Gminy treści Programu w drodze uchwały należy udostępnić dokument do publicznej wiadomości na gminnej stronie internetowej. Program należy sukcesywnie analizować oraz uzupełniać, uwzględniając zmieniające się uwarunkowania prawne, kulturowe i społeczne.

Realizowanie założeń Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Dalików będzie wymagało współpracy nie tylko osób odpowiedzialnych za wdrożenie działań wynikających z celów tego dokumentu, ale także aktywizacji właścicieli, użytkowników obiektów zabytkowych, organizacji pozarządowych, grup społecznego działania, środowisk naukowych itp.

Mając na uwadze dobro ogółu należy dołożyć starań, aby wytyczne cele zostały realizowane. Gmina i podległe jej jednostki zobowiązują się prowadzić działalność informacyjną i popularyzatorską w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady, które zawiera Rozdział 7. ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Zadania związane z opieką nad zabytkami mogą być finansowane, m.in. z następujących źródeł:

- ✓ z budżetu gminy finansowanie odbywa się w ramach przyznanej dotacji na prace zgodnie z art. 81 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami lub dotyczy stanowisk archeologicznych odkrytych na terenie będącym własnością gminy;
- ✓ z budżetu Urzędu Marszałkowskiego Województwa Łódzkiego w ramach przyznanej dotacji na prace zgodnie z art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
- ✓ z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace, zgodnie z art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
- ✓ z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach dotacji przyznanej zgodnie z art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w oparciu o ogłaszane corocznie przez Ministerstwo aktualne programy;
- ✓ z dotacji unijnych; od fundacji; od osób fizycznych, prawnych, kościelnych.

Dotacje

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- ✓ sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- ✓ przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;

- ✓ wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- ✓ opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- ✓ wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- ✓ sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- ✓ zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- ✓ stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- ✓ odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- ✓ odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- ✓ odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- ✓ modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- ✓ wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- ✓ uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- ✓ działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- ✓ zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków;
- ✓ zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo, dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- ✓ zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- ✓ wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- ✓ stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego dysponuje instrumentami finansującymi działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego na mocy przyjętych rozwiązań wynikających z „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020”. Jednym z trzech instrumentów wdrażania przyjętych celów częściowych są Narodowe Programy Kultury, w tym Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego”.

Określony jest on poprzez podprogramy, priorytety i działania, które MKiDN realizuje w corocznie ogłaszanych programach.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego co roku ogłasza programy, w ramach których można się ubiegać o dofinansowanie projektów związanych z ochroną zabytków. Mimo, że są one ogłaszane każdego roku, zakres merytoryczny i tematyczny w poszczególnych latach zasadniczo nie ulegał zmianie.

Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Właściciel zabytków - osoby fizyczne lub jednostki organizacyjne posiadające tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego

prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego, finansują prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane. Działania te wchodzi w zakres sprawowanej przez właścicieli opieki i ochrony nad zabytkiem, polegającej w szczególności na zabezpieczeniu i utrzymaniu zabytku wraz z otoczeniem w jak najlepszym stanie zgodnie z zapisami ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami. Właściciele mają prawo i możliwość pozyskiwania funduszy na dofinansowanie prac przy zabytkach ze źródeł publicznych krajowych (budżet państwa i budżety jednostek samorządu terytorialnego), zagranicznych (fundusze Unii Europejskiej) oraz innych, w tym prywatnych (np. od osób fizycznych i prawnych, organizacji pozarządowych). Poniżej zaprezentowano możliwości finansowania opieki nad zabytkami, wskazując najważniejsze źródła pozyskiwania funduszy na ten cel.

Finansowanie działań należy opierać na środkach własnych oraz możliwych dofinansowaniach ze strony Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (projekty resortowe - priorytety), Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Województwa Łódzkiego (prace konserwatorskie przy zabytkach nieruchomości i ruchomych, wpisanych do rejestru zabytków). Optymalnym rozwiązaniem jest przeniesienie części ciężaru finansowania działań z zakresu ochrony zabytków na inwestorów indywidualnych (np. adaptacja dla potrzeb komercyjnych historycznych budynków, przy zachowaniu formy i detalu historycznego). Ponadto źródłami finansowania działań mogą być fundusze regionalne i krajowe.

Źródła publiczne - środki krajowe

Budżet państwa: Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków - Istotą funkcjonowania państwowego funduszu celowego jest ratowanie najbardziej zagrożonych zabytków.

Ochrona zabytków - Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewitalizację zabytków nieruchomości i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Osoby fizyczne są uprawnione do składania wniosków w tym programie. Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku, w ramach programu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony będzie na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego - zarówno w kontekście ogólnoswiatowym, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji.

Kluczowym efektem działań realizowanych w ramach programu winno być stworzenie trwałych podstaw dla harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych we współczesnym, podlegającym dynamicznym, nierzadko nieodwracalnym zmianom otoczeniu. Dzięki realizacji nakreślonych wyżej celów obiekty zabytkowe, zachowując status materialnych świadectw minionych wieków, pozostaną integralną, pełnoprawną częścią czasów obecnych i przyszłych.

Istotnym celem programu jest poprawa stanu instytucji kultury mieszczących się w zabytkowych siedzibach, których remonty ze względu na intensywność użytkowania są szczególnie potrzebne.

Kultura cyfrowa - Celem programu jest udostępnianie i umożliwianie ponownego wykorzystywania zasobów cyfrowych do celów popularyzacyjnych, edukacyjnych i naukowych, uwzględniające opracowanie i digitalizację zasobów dziedzictwa kulturowego.

Zwiększenie dostępności opracowanych i zdigitalizowanych zbiorów, przy zastosowaniu atrakcyjnych form ich prezentacji, także wykorzystujących możliwości nowoczesnych technologii, ma na celu przełamywanie barier w dostępie do dóbr kultury, w tym w dostępie do kultury dla osób z niepełnosprawnościami i wykluczonych cyfrowo. Prowadzenie działań edukacyjnych związanych z zasobami cyfrowymi ma służyć świadomemu i bezpiecznemu korzystaniu z nowych mediów oraz rozwojowi kompetencji odbiorczych związanych ze stymulowaniem działań twórczych obywateli

w posługiwaniu się nimi. Istotnym celem programu jest zwiększenie dostępności do efektów realizowanych zadań osobom ze szczególnymi potrzebami, w tym osobom z niepełnosprawnościami.

Ochrona zabytków archeologicznych - Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Strategicznym celem Programu jest świadoma i zrównoważona ochrona dziedzictwa archeologicznego in situ, zgodna z normami międzynarodowymi, wskazanymi w Europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego (Konwencja Maltańska) i Międzynarodowej Karcie Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS (Karta Lozańska).

Program ma dwa cele szczegółowe. Pierwszym jest wzmocnienie instrumentów ochrony konserwatorskiej zasobu dziedzictwa archeologicznego wpisanego do rejestru zabytków poprzez lepsze rozpoznanie, analizę i dokumentację stanowisk archeologicznych z wykorzystaniem nowoczesnych metod badawczych, które dają szansę na weryfikację ustaleń naukowych z ograniczeniem do minimum działań destrukcyjnych. Konieczność podjęcia działań w tym zakresie wynika z ustaleń weryfikacji tego zasobu, przeprowadzonej w ramach Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022. Drugim celem szczegółowym Programu jest wspieranie działań mających na celu opracowanie i upowszechnienie wyników zakończonych już, często jeszcze w XX w., badań archeologicznych, które nie zostały dotychczas wprowadzone do obiegu naukowego. Upowszechnienie i wprowadzenie do obiegu naukowego pozyskanych w wyniku badań informacji o naszym dziedzictwie kulturowym jest warunkiem wykorzystania tych danych do jego ochrony i zachowania dla przyszłych pokoleń.

- Szczegółowe cele Programu będą realizowane poprzez dwie kategorie zadań: weryfikacja zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, w przypadku których ustalenia co do lokalizacji, zasięgu, chronologii i/lub funkcji nie mają wystarczających podstaw naukowych, zwłaszcza tych nieposiadających własnej formy terenowej;
- opracowanie i publikacja książkowa wyników badań archeologicznych, zwłaszcza tych zakończonych przed 2000 r.

Zasadniczym efektem działań finansowanych w ramach programu powinno być upowszechnienie w środowisku naukowym i konserwatorskim wyników przeprowadzonych dotychczas badań, a także przekazanie wojewódzkim konserwatorom zabytków dokumentacji niezbędnej do prowadzenia dalszych działań administracyjnych i konserwatorskich służących świadomej i zrównoważonej ochronie dziedzictwa. Równoległe działania te powinny rozwijać świadomość społeczną, zarówno jeśli chodzi o wartość dziedzictwa archeologicznego, jak i potrzebę jego zachowania i ochrony, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju.

Wspieranie działań muzealnych - Celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych.

Kultura ludowa i tradycyjna - Celem programu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania. Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z tradycjami funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowywane są przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszącymi się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych (w tym m.in. dotyczących folkloru dziecięcego i młodzieżowego). Inicjatywy te mają przyczyniać się do integracji członków społeczności, wśród których dane zjawiska funkcjonują i w ramach, których są przekazywane (transmitowane). Zadaniem programu jest wspieranie działań związanych z materialnym oraz niematerialnym wymiarem dziedzictwa kulturowego, co wpisuje się w założenia ratyfikowanej w 2011 roku przez Rzeczpospolitą Polską Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Szczególny nacisk w programie zostaje położony na projekty kompleksowe, integrujące zarówno

nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści kultury wywodzących się ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i odbiorców (indywidualnych i zbiorowych). Istotne jest rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych; tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami. Ze względu na specyfikę programu szczególnie ważne dla realizacji jego celów będą zadania, dla których problematyka związana z kulturami tradycyjnymi (zarówno w aspekcie historycznym, jak i współczesnym) będzie punktem wyjścia do podjęcia działań na rzecz integracji społeczności lokalnych, co przyczynić się może do wzmacniania tożsamości i budowania poczucia dumy z przejawów lokalnych i regionalnych kultur. Zakres programu został rozszerzony o zadania, związane z międzypokoleniowym przekazem unikatowej wiedzy i umiejętności kulturowych, adresowany do „mistrzów tradycji”, będących depozytariuszami wiedzy lokalnej i regionalnej. Zakres podejmowanych działań jest zgodny z założeniami Konwencji UNESCO z 2003 roku. Głównym celem tego trybu dofinansowania jest wspieranie procesu transmisji w obrębie danej wspólnoty kulturowej, przejawiającego się w bezpośrednim przekazie wiedzy, umiejętności, funkcji - ze szczególnym naciskiem na ich unikatowość, bądź zagrożenie zanikiem. Istotnym jest przy tym czynnik in situ – przekaz winien odbywać się pomiędzy osobami wywodzącymi się z tej samej wspólnoty i kultury lokalnej, bądź możliwie najbliższej. Sposób przekazywania powinien odbywać się w jak najbardziej naturalny sposób, z uwzględnieniem lokalnie rozwijających się technik i sposobów transmisji, będących integralną częścią tradycji. O dofinansowanie mogą ubiegać się także przedstawiciele mniejszości narodowych, etnicznych i wyznaniowych, których kultura lokalna stanowi integralną część niematerialnego dziedzictwa kulturowego Polski.

Najbardziej pożądanym efektem programu ma być wypracowanie wzorców ochrony oraz twórczego inspirowania się elementami kultur tradycyjnych zarówno w wymiarze materialnym jak i niematerialnym, z uwzględnieniem społecznego kontekstu ich funkcjonowania.

Miejsca pamięci i trwale upamiętnienia w kraju - Celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości.

Fundusz kościelny

Celem jest wspieranie działań takich jak konserwacja i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej z dotacji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji. Dotacją mogą być objęte podstawowe prace zabezpieczające obiekt: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie, odgrzybianie, izolacja, wymiana stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej.

Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Fundusz może być wykorzystany dla poprawy stanu technicznego budynków komunalnych objętych ochroną konserwatorską.

Dotacje na poziomie gminy

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest zadaniem własnym gminy.

Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym.

Dotacje na poziomie województwa

Zarząd Województwa Łódzkiego ogłasza konkursy na udzielenie dotacji na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków województwa łódzkiego. O dofinansowanie może się ubiegać każdy, kto posiada tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru zabytków województwa łódzkiego. Dotacja z budżetu województwa łódzkiego na wykonanie prac przy zabytku może być udzielona w wysokości do 50% całkowitej wartości planowanego zadania, w szczególnie uzasadnionych przypadkach - do 100%, przy czym maksymalna wnioskowana kwota dotacji nie może być większa niż 100 tys. złotych.

Środki województwa łódzkiego:

Budżet Województwa Łódzkiego

W województwie łódzkim sprawę ustalenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa Uchwała Nr II/36/18 Sejmiku Województwa Łódzkiego z dnia 18 grudnia 2018 r. W regulaminie określający zasady i tryb udzielania oraz rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków województwa łódzkiego stwierdzono, że „Celem przyznania dotacji jest poprawa stanu zachowania dziedzictwa kulturowego w województwie łódzkim i promowanie jego walorów wśród mieszkańców oraz udostępnianie zabytków na cele publiczne”.

Dotacja z budżetu Województwa Łódzkiego na wykonanie prac lub robót budowlanych przy jednym i tym samym zabytku może być udzielona w wysokości do 50% ogółu nakładów na te prace lub roboty. Jeżeli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych albo gdy sytuacja wymaga niezwłocznego podjęcia prac lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót budowlanych. Dotacje mogą być udzielane na wykonanie prac lub robót budowlanych przy zabytku nieruchomym, ruchomym lub archeologicznym, jeżeli zabytek ten łącznie spełnia następujące kryteria: jest wpisany do rejestru zabytków województwa łódzkiego; znajduje się na stałe w granicach administracyjnych województwa łódzkiego; posiada duże znaczenie dla dziedzictwa kulturowego województwa łódzkiego, ze szczególnym uwzględnieniem jego wartości historycznej, naukowej lub artystycznej oraz dostępności na potrzeby społeczne, turystyczne, kulturalne lub edukacyjne. O dotację może ubiegać się każdy podmiot posiadający tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, trwałego zarządu albo stosunku zobowiązaniowego. Wysokość środków przeznaczonych na dotację ustalana jest corocznie w budżecie województwa.

Łódzki Wojewódzki Konserwator Zabytków

Celem jest dotowanie prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach wpisanych na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz na prace konserwatorskie, restauratorskie oraz roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków usytuowanych na terenie województwa łódzkiego.

Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

Celem Funduszu jest dofinansowanie zadań dotyczących realizacji przedsięwzięć związanych z edukacją ekologiczną, ochroną przyrody i krajobrazu, ochroną powietrza, gospodarką odpadami i ochroną powierzchni ziemi oraz zasobów wodnych, badaniami naukowymi, a także monitoringiem środowiska.

Środki organów stanowiących gminy

Zasady udzielania dotacji określają uchwały organów w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Dotacja może zostać udzielona do wysokości 50% nakładów koniecznych na wykonanie przez wykonawcę prac lub robót budowlanych przy zabytku, które wykonawca wykona w roku następującym po złożeniu wniosku o udzielenie dotacji. Łączną kwotę dotacji w danym roku budżetowym określa uchwała budżetowa.

Rada może podjąć uchwałę w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków niestanowiących własności Gminy, sposobu ich rozliczania i kontroli wykonywania zleconych zadań.

Źródła publiczne - środki zagraniczne

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej na poziomie krajowym i wojewódzkim.

Konkurs „Zabytek Zadbany”

Właściciele, posiadacze i zarządcy obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, po wykonaniu ich rewitalizacji mogą brać udział w konkursie „Zabytek Zadbany”. Ocenie Jury podlega jakość i zakres prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych, a także wykonane rewitalizacje zabytków architektury. „Zabytek Zadbany” to doroczny konkurs ogłaszany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pod nadzorem Generalnego Konserwatora Zabytków. Od 2011 r. za przebieg konkursu odpowiada Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs stawia sobie za cel upowszechnianie najlepszych przykładów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Dodatkowo niesie walor edukacyjny poprzez popularyzację wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury w trakcie ich użytkowania oraz prowadzonych remontów i adaptacji. Celem konkursu jest również promowanie właściwego użytkowania zabytkowych obiektów, ochrony „substancji zabytkowej” podczas wykonywanych remontów, utrzymanie estetycznego wyglądu budowli wraz z otoczeniem, które nierzadko także wpisane jest do rejestru zabytków.

Obiekty można zgłaszać w 6 kategoriach:

1. Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu.
2. Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe).
3. Adaptacja obiektów zabytkowych.
4. Architektura i budownictwo drewniane.
5. Architektura przemysłowa i budownictwo inżynierskie.
6. Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru ze środków w dyspozycji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego - realizowane są głównie w ramach programu „Dziedzictwo kulturowe” priorytet „Ochrona zabytków”.

Programy w ramach, których są finansowane zadania z zakresu kultury, które corocznie ogłasza (od 2005 r.) Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz organizuje Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Edukacja kulturalna

Celem programu jest wspieranie zadań z zakresu edukacji kulturalnej, ważnych dla rozwoju kapitału społecznego. Wsparcie finansowe kierowane będzie do projektów, obejmujących działania edukacyjno-animacyjne, stymulujące kreatywność i aktywizujące twórczo uczestników reprezentujących wszystkie grupy wiekowe i społeczne. Zasadniczym celem programu jest wspieranie zadań o charakterze niekomercyjnym.

Priorytetowo traktowane będą projekty o wysokiej wartości edukacyjnej i artystycznej, wykraczające poza podstawową działalność statutową wnioskodawców. Zadania powinny wyróżniać się oryginalną, spójną koncepcją, uwzględniającą potrzeby docelowych grup odbiorców. Ważne jest, aby działania prowadzone były w sposób umożliwiający uczestnikom rozwijanie zdolności, umiejętności i wiedzy. Istotna jest zatem forma realizacji przedsięwzięć oparta na interakcji, wykorzystująca odpowiednie metody i narzędzia edukacyjne, np. eksperymenty artystyczne, nowe technologie i media.

Jednym z głównych założeń programu jest wspieranie zadań umożliwiających uczestnictwo oraz integrację przedstawicieli różnych grup społecznych i wiekowych, a także zwiększenie dostępności do efektów realizowanych zadań osobom ze szczególnymi potrzebami, w tym osobom z niepełnosprawnościami.

Istotne jest też nawiązywanie współpracy z innymi podmiotami - szkołami, instytucjami kultury, organizacjami pozarządowymi i placówkami opiekuńczymi, której efektem będzie tworzenie spójnej oferty edukacyjnej i kulturalnej. W tym kontekście istotne dla realizacji celów programu będzie wsparcie dla form działalności, których skuteczność została potwierdzona zarówno w rodzimej, jak i zagranicznej praktyce, wśród których wymienić należy działania, skierowane do osób dorosłych, realizowane w formule tzw. „uniwersytetów ludowych”.

Najważniejszym rezultatem zadań wspieranych w ramach programu powinno być podniesienie poziomu kompetencji artystycznych kulturowych i twórczych ich uczestników oraz kształtowanie poczucia, że kultura jest nieodzownym elementem rozwoju osobistego i społecznego. Ważne jest również zachęcenie autorów przedsięwzięć kulturalnych do stałego podnoszenia jakości działań oraz korzystania z nieszablonowych rozwiązań edukacyjnych i artystycznych.

Infrastruktura kultury

Strategicznym celem programu jest zatem stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także innych podmiotów działających w tym obszarze. Katalog działań programu, obejmujący prace budowlane, zakup wyposażenia niezbędnego dla realizacji celów statutowych, czy sporządzanie dokumentacji technicznej, daje możliwość finansowania zadań generujących istotne zmiany jakościowe, w zakresie sprawności i efektywności funkcjonowania zaplecza materialno-technicznego, podmiotów objętych programem.

Ze względu na zróżnicowany stan infrastruktury w tym sektorze założenia programu dopuszczają finansowanie różnorodnych zadań. Szczególnie istotne są: poprawa stanu infrastruktury kultury zwiększająca dostęp do oferty kulturalnej i podnosząca jej atrakcyjność, działania przyczyniające się do faktycznego zwiększenia potencjału instytucji kultury, dostosowanie do standardów europejskich, wzrost konkurencyjności podmiotu, wzmocnienie działalności o charakterze ponadregionalnym, a także wzmocnienie infrastruktury podmiotów realizujących zadania z zakresu edukacji kulturalnej. Konieczne jest także wspieranie zadań o charakterze interwencyjnym, likwidujących skutki zdarzeń losowych, klęsk żywiołowych lub związanych z prowadzeniem wieloletnich inwestycji, wdrażaniem działań zapewniających niezbędne warunki do prowadzenia działalności kulturalnej.

Istotnym celem programu jest zwiększenie dostępności do efektów realizowanych zadań osobom ze szczególnymi potrzebami, w tym osobom z niepełnosprawnościami.

Kultura dostępna

Strategicznym celem programu jest wspieranie zadań służących ułatwieniu dostępu do kultury, skierowanych do szerokiego grona odbiorców i sprzyjających integracji społecznej. Działania te powinny służyć osiągnięciu realnych, systemowych i długofalowych efektów w niwelowaniu barier w dostępie do kultury w wymiarach: przestrzennym, ekonomicznym, społeczno-mentalnym i kompetencyjnym ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb osób z miejscowości pozbawionych bezpośredniego dostępu do narodowych zasobów dóbr kultury, instytucji kultury oraz instytucji artystycznych.

Ważnym aspektem jest uwzględnienie potrzeb osób mających utrudniony dostęp do kultury i niezaangażowanych w życie kulturalne. Podejmowane działania powinny stwarzać warunki do włączania i współdziałania przedstawicieli różnych grup społecznych w życiu kulturalnym, zdobywania pozytywnych doświadczeń w kontakcie z kulturą oraz budowaniu kompetencji odbiorców kultury.

Ważnym założeniem programu jest umożliwianie uczestnictwa oraz integracji społecznej przedstawicieli różnych grup społecznych, m.in.: dzieci i młodzieży szkolnej, osób starszych, a także wsparcie dla zadań zapewniających dostępność do efektów realizowanych zadań osobom ze szczególnymi potrzebami, w tym osobom z niepełnosprawnościami.

Program Promesa dla Kultury

Strategicznym celem programu jest zwiększenie efektywności wykorzystania funduszy europejskich na rzecz rozwoju kultury poprzez zapewnienie środków na dofinansowanie tzw. wkładu własnego dla zadań realizowanych przy udziale programów europejskich, a także poprzez dofinansowanie kosztów niekwalifikowanych związanych bezpośrednio z celami kulturalnymi ujętych w umowie o dofinansowanie ze środków europejskich. Katalog działań realizujących cele programu, obejmuje zarówno działania inwestycyjne, jak i tzw. projekty „miękkie”, realizujące najistotniejsze dla rozwoju kultury cele artystyczne i edukacyjne.

W zakresie projektów inwestycyjnych preferowane będą zamierzenia kompleksowe i gwarantujące zwiększenie dostępu do kultury. Dofinansowanie w ramach programu otrzymać mogą także projekty o znacznie mniejszym zasięgu, lecz ważne dla lokalnych społeczności. Preferowane będą zadania, których realizacja wpływa w sposób znaczący na dostępność do kultury na danym obszarze, jak również angażujące różnorodne grupy społeczne.

W odniesieniu do projektów „miękkich” preferowane będą projekty wspierające międzynarodową współpracę artystów, jak również projekty służące budowie kompetencji i konkurencyjności sektora kultury oraz projekty mające na celu zwiększenie dostępu do kultury.

Środki pochodzące z Unii Europejskiej

Zgodnie z art. 83 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki, minister właściwy do spraw nauki może również przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy obiektach zabytkowych.

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

ANEKS 1. WYKAZ OBIEKTÓW NIERUCHOMYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW Z TERENU GMINY DALIKÓW

L.p.	Miejscowość	Adres	Obiekt	Nr działki	Datowanie	Forma Ochrony
1	Budzynek	21	Kościół w zespole kościoła parafialnego p.w. Ścięcia św. Jana Chrzciciela	34	1710-1711, przebud. i rozbud. pocz. XX w.	88/197/A z 02.10.1967 r.
2	Budzynek	21	Dzwonnica w zespole kościoła parafialnego p.w. Ścięcia św. Jana Chrzciciela	34	XX w.	
3	Budzynek		Cmentarz przykościelny w granicach ogrodzenia w zespole kościoła parafialnego p.w. Ścięcia św. Jana Chrzciciela	34	XVIII w.	
4	Budzynek		Cmentarz parafialny	364	pocz. XX w.	
5	Dalików	Pl. Powstańców 5	Kościół w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Mateusza	69	1908-1912 r.	299/A z 27.09.1979 r.
6	Dalików	Pl. Powstańców 5	Cmentarz przykościelny w granicach ogrodzenia z ogrodzeniem w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Mateusza	68/2, 69	XVII w. (dzwonnica i ogrodzenie pocz. XX w.)	
7	Dalików	ul. Wschodnia	Cmentarz w zespole cmentarza parafialnego	391	poł. XIX w.	
8	Dalików	ul. Wschodnia	Kaplica cmentarna p.w. św. Rocha w zespole cmentarza parafialnego	391	1867 r.	151/A z 22.05.2014 r.
9	Dalików	ul. Parkowa	Park dworski	63/5, 63/15, 63/17, 63/25, 63/28, 63/29, 63/31, 67/3, 67/4, 71, 72	XIX w.	393/A z 02.09.1991 r.
10	Dąbrówka Górna	naprzeciw posesji nr 4, w środkowej części wsi, ok. 40 m na pn. od drogi biegnącej przez miejscowość	Cmentarz ewangelicko-augsburski	133/2	XIX/XX w.	
11	Domaniew	35	Kościół w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Floriana	164	pocz. XVI w., przebud. 1 poł. XVII w.	703/199/A z 02.10.1967 r.
12	Domaniew	35	Dzwonnica w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Floriana	164	XIX/XX w.	
13	Domaniew	35	Cmentarz przykościelny w granicach ogrodzenia z bramą i ogrodzeniem w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Floriana	164	XVI w. (brama i ogrodzenie ok. 1879 r.)	
14	Domaniew	35	Plebania w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Floriana	165	ok. 1890 r.	

15	Domaniew		Cmentarz parafialny	68	2 poł. XIX w.	
16	Domaniew		Brama i ogrodzenie cmentarza parafialnego	68	2 poł. XIX w.	
17	Domaniew	obok kościoła	Figura Matki Bożej	277	1948 r.	
18	Gajówka	przy drodze lokalnej Dalików – Bardzynie	Park dworski	30/1, 30/2, 30/21	2 poł. XIX w.	
19	Huta Bardzyńska	naprzeciw posesji nr 13	Cmentarz ewangelicko-augsburski	38/1	pocz. XX w.	
20	Kontrewers	przy drodze łączącej szosy Sarnów Osiedle - Pęczniew i Sarnów Osiedle - Małanów	Cmentarz ewangelicko-augsburski	48	pocz. XX w.	
21	Krzemieniew	przy drodze łączącej Krzemieniew z szosą Łódź - Poddębice	Cmentarz ewangelicko-augsburski	92	pocz. XX w.	
22	Marcinów	naprzeciw posesji nr 6	Cmentarz ewangelicko-augsburski	38	XIX/XX w.	
23	Sarnów - Osiedle	Sarnów-Osiedle	Pozostałość zespołu folwarcznego	246-248, 304-319, 321, część dz. 265	pocz. XX w.	
24	Sarnów - Osiedle	Sarnów-Osiedle 2	Dwór w zespole dworskim	248	pocz. XX w.	
25	Sarnów - Osiedle	Sarnów-Osiedle	Park dworski w zespole dworskim	248	pocz. XX w.	
26	Sarnów - Osiedle	Sarnów-Osiedle	Spichlerz murowany w zespole dworskim	248	pocz. XX w.	
27	Sarnów - Osiedle	Sarnów-Osiedle	Wozownia w zespole dworskim	248	pocz. XX w.	
28	Sarnów - Osiedle	Sarnów-Osiedle 7	Dawna karczma w zespole dworskim	307	pocz. XX w.	
29	Wilczyca	w polach, na pn. od wsi	Cmentarz ewangelicko-augsburski	16	pocz. XX w.	
30	Wilków	w lesie na pd. od wsi	Cmentarz ewangelicko-augsburski	115	XIX/XX w.	

ANEKS 2. WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW Z TERNU GMINY DALIKÓW

L.p.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr st. w miejscowości	Nr st. na obszarze	Funkcja obiektu	Chronologia	Forma ochrony
1	Antoniew	63-48	1	10	śląd osadnictwa	H CD (k. łżycka)	
2	Antoniew	63-48	2	61	śląd osadnictwa	Ha D/wczesny okres lateński (k. łżycka)	
3	Antoniew	63-48	3	62	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	
4	Bardzynin	64-49	1	19	śląd osadnictwa	k. łżycka	
5	Bardzynin-Karolinów	64-49	2	20	śląd osadnictwa	k. łżycka	
6	Budnów	63-48	1	9	cmentarzysko	późny okres rzymski (k. przeworska)	
7	Budnów Trzeci	63-48	1	70	śląd osadnictwa	epoka brązu/Ha CD (k. łżycka)	
8	Budnów Czwarty	63-48	1	72	śląd osadnictwa	neolit środkowy (k. pucharów lejkowatych)	
9	Budzynek	62-48	3	73	osada	XIV-XV w.?	
10	Budzynek	62-48	4	74	śląd osadnictwa	Ha C-D (k. łżycka)	
11	Budzynek	62-48	5	75	śląd osadnictwa	okres rzymski (k. przeworska)	
12	Budzynek	63-48	1	1	grodzisko stożkowe dwór obronny	XV-XVI w. XVI w.	196/A z 16.10.1969 r.
13	Budzynek	63-48	2	2	cmentarzysko	wczesny okres lateński (k. pomorska)	
14	Budzynek	63-48	6	3	śląd osadnictwa	EB/H C-D (k. łżycka)	
15	Budzynek	63-48	7	13	śląd osadnictwa	H CD (k. łżycka)	
16	Budzynek	63-48	8	14	osada osada	późne średniowiecze nowożytność (XVII w.)	
17	Budzynek	63-48	9	15	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka brązu wczesny okres lateński (k. pomorska)	
18	Budzynek	63-48	10	16	cmentarzysko	okres rzymski (k. przeworska)	
19	Budzynek	63-48	11	17	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje średniowiecze-nowożytność	
20	Budzynek	63-48	12	18	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	Ha CD średniowiecze-nowożytność	
21	Budzynek	63-48	13	19	śląd osadnictwa	Ha CD (k. łżycka)	
22	Budzynek	63-48	14	24	śląd osadnictwa	Ha CD (k. łżycka)	
23	Budzynek	63-48	15	25	osada	wczesne średniowiecze-późne średniowiecze	
24	Budzynek	63-48	16	26	osada produkcyjna	nieokreślona	
25	Budzynek	63-48	17	27	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	Ha CD (k. łżycka) wczesne średniowiecze	
26	Budzynek	63-48	18	28	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	

27	Budzynek	63-48	19	31	śląd osadnictwa	Ha CD/wczesny okres lateński	
28	Budzynek	63-48	20	33	cmentarzysko śląd osadnictwa	Ha CD (k. łużycka) późne średniowiecze	
29	Dalików	64-48	1	46	śląd osadnictwa	III okres epoki brązu (k. łużycka)	
30	Dalików	64-48	2	47	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
31	Dalików	64-48	3	48	śląd osadnictwa punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
32	Dalików	64-48	4	49	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
33	Dalików	64-48	5	50	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
34	Dalików	64-48	6	51	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
35	Dalików	64-48	7	52	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
36	Dalików	64-48	8	53	śląd osadnictwa punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
37	Dalików	64-48	9	54	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
38	Dąbrówka Folwarczna	63-48	1	4	cmentarzysko	okres rzymski (k. przeworska)	
39	Dąbrówka Folwarczna	63-48	2	5	cmentarzysko	wczesny okres lateński (k. pomorska)	
40	Dąbrówka Górna	64-48	1	55	śląd osadnictwa punkt osadniczy	IV/V okres epoki brązu (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
41	Dąbrówka Górna	64-48	2	56	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
42	Dąbrówka Górna	64-48	3	57	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	IV/V okres epoki brązu (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
43	Dąbrówka Górna	64-48	4	58	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
44	Dąbrówka Górna	64-48	5	59	osada punkt osadniczy	IV/V okres epoki brązu (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
45	Dąbrówka Górna	64-48	6	60	śląd osadnictwa	Ha D (k. łużycka)	
46	Dąbrówka Górna	64-48	7	61	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
47	Dąbrówka Górna	64-48	8	62	śląd osadnictwa	IV/V okres epoki brązu (k. łużycka)	
48	Dąbrówka Górna	64-48	9	63	punkt osadniczy śląd osadnictwa	IV/V okres epoki brązu (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
49	Dąbrówka Górna	64-48	10	64	osada śląd osadnictwa	IV/V okres epoki brązu - Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
50	Dąbrówka Nadolna	64-48	1	22	śląd osadnictwa punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
51	Dąbrówka Woźnicka	63-48	1	73	śląd osadnictwa	epoka brązu/Ha CD (k. łużycka)	
52	Dobrzań	64-49	1	21	punkt osadniczy śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres halsztacki (k. łużycka) okres rzymski (k. przeworska) okres średniowiecza	
53	Dobrzań	64-49	2	22	punkt osadniczy	V okres epoki brązu (k. łużycka)	

54	Dobrzań	64-49	3	23	punkt osadniczy punkt osadniczy punkt osadniczy	okres halsztacki (k. łużycka) średniowiecze XVIII-XIX w.	
55	Dobrzań	64-49	4	24	śląd osadnictwa	okres średniowiecza	
56	Dobrzań	64-49	5	25	śląd osadnictwa	okres rzymski? (k. przeworska)	
57	Dobrzań	64-49	6	26	śląd osadnictwa	V okres epoki brązu-okres halsztacki (k. łużycka)	
58	Dobrzań	64-49	7	27	śląd osadnictwa	k. łużycka	
59	Dobrzań	64-49	8	28	śląd osadnictwa	okres halsztacki (k. łużycka)	
60	Dobrzań	64-49	9	29	punkt osadniczy	IV-V okres epoki brązu (k. łużycka)	
61	Dobrzań	64-49	10	33	śląd osadnictwa	okres średniowiecza	
62	Dobrzań	64-49	11	34	śląd osadnictwa śląd osadnictwa punkt osadniczy	k. łużycka okres średniowiecza okres nowożytny	
63	Domaniew	63-48	1	6	skarb	III okr. epoki brązu (k. łużycka)	
64	Domaniew	63-48	2	41	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	Ha D/wczesny okres lateński (k. łużycka/pomorska) późne średniowiecze	
65	Domaniew	63-48	3	48	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	Ha CD (k. łużycka) okres rzymski (k. przeworska) późne średniowiecze	
66	Domaniew	63-48	4	55	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	Ha CD (k. łużycka) okres rzymski (k. przeworska) późne średniowiecze	
67	Domaniew	63-48	5	58	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje nowożytność	
68	Domaniew	63-48	6	59	śląd osadnictwa	epoka brązu/Ha CD (k. łużycka)	
69	Domaniew	63-48	7	60	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres rzymski (k. przeworska) późne średniowiecze	
70	Domaniew	63-48	8	64	śląd osadnictwa	okres rzymski (k. przeworska)	
71	Domaniewek	62-48	1	35	śląd osadnictwa	XII-XIII w.	
72	Domaniewek	62-48	2	40	śląd osadnictwa	późny okres lateński - okres rzymski (k. przeworska)	
73	Fułki	64-48	1	105	śląd osadnictwa	XVI-XVIII w.	
74	Fułki	64-48	2	106	śląd osadnictwa punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
75	Fułki	64-48	3	107	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
76	Fułki	64-48	4	108	śląd osadnictwa punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
77	Fułki	64-48	5	109	śląd osadnictwa punkt osadniczy	XIII-XV w. XVI-XVIII w.	

78	Fułki	64-48	6	110	śląd osadnictwa	XVI-XVIII w.	
79	Fułki	64-48	7	111	śląd osadnictwa punkt osadniczy	XIII-XV w. XVI-XVIII w.	
80	Fułki	64-48	8	112	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
81	Fułki	64-48	9	113	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
82	Gajówka	64-49	1	1	śląd osadnictwa punkt osadniczy osada?	pradzieje IV-V okres epoki brązu (k. łużycka) okres rzymski (k. przeworska)	
83	Gajówka	64-49	2	2	śląd osadnictwa osada?	IV-V okres epoki brązu (k. łużycka) okres lateński(k. przeworska)	
84	Gajówka	64-49	3	3	punkt osadniczy	IV-V okres epoki brązu (k. łużycka)	
85	Gajówka	64-49	4	4	punkt osadniczy	IV-V okres epoki brązu (k. łużycka)	
86	Gajówka	64-49	5	5	śląd osadnictwa	k. łużycka	
87	Gajówka	64-49	6	6	śląd osadnictwa	epoki brązu (k. łużycka)	
88	Gajówka	64-49	7	7	śląd osadnictwa	k. łużycka	
89	Gajówka	64-49	8	8	punkt osadniczy	IV-V okres epoki brązu (k. łużycka)	
90	Gajówka	64-49	9	9	punkt osadniczy	okres halsztacki (k. łużycka)	
91	Gajówka	64-49	10	10	punkt osadniczy	IV-V okres epoki brązu (k. łużycka)	
92	Gajówka	64-49	11	11	punkt osadniczy	okres halsztacki (k. łużycka)	
93	Gajówka	64-49	12	12	punkt osadniczy	okres rzymski (k. przeworska)	
94	Gajówka	64-49	13	13	punkt osadniczy	okres halsztacki (k. łużycka)	
95	Gajówka	64-49	14	14	śląd osadnictwa	IV-V okres epoki brązu (k. łużycka)	
96	Gajówka	64-49	15	15	punkt osadniczy	XVII-XVIII w.	
97	Gajówka	64-49	16	16	śląd osadnictwa	epoka brązu (k. łużycka)	
98	Gajówka	64-49	17	17	śląd osadnictwa	epoka brązu (k. łużycka)	
99	Gajówka	64-49	18	18	śląd osadnictwa	pradzieje	
100	Gajówka	64-49	19	30	osada	okres rzymski (k. przeworska)	
101	Gajówka	64-49	20	31	osada	1 poł. XIV w.	
102	Gajówka	64-49	21	32	śląd osadnictwa	epoka brązu (k. łużycka)	
103	Idzikowice	62-48	1	8	śląd osadnictwa	IV-V ok. epoki brązu (k. łużycka)	
104	Idzikowice	62-48	2	41	śląd osadnictwa	Ha C-D (k. łużycka)	
105	Idzikowice	62-48	3	42	śląd osadnictwa	okres rzymski (k. przeworska)	
106	Idzikowice	62-48	4	43	osada	XII-XIII w. (k. prapolska)	
107	Idzikowice	62-48	5	45	śląd osadnictwa	okres rzymski? (k. przeworska?)	
108	Idzikowice	62-48	6	46	śląd osadnictwa	Ha C-D (k. łużycka)	
109	Idzikowice	62-48	7	47	cmmentarzysko	wczesny okres lateński (k. pomorska)	
110	Idzikowice	62-48	8	48	osada	okres rzymski (k. przeworska)	
111	Idzikowice	62-48	9	49	śląd osadnictwa	Ha C-D (k. łużycka)	
112	Idzikowice	62-48	10	56	śląd osadnictwa	okres rzymski (k. przeworska)	

113	Idzikowice	62-48	11	57	cmentarzysko	okres rzymski (k. przeworska)	
114	Idzikowice	62-48	14	97	śląd osadnictwa	1908 r.	
115	Idzikowice	63-48	12	32	osada produkcyjna	nieokreślona	
116	Idzikowice	63-48	13	34	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	Ha CD (k. łużycka) średniowiecze-nowożytność	
117	Janów	63-48	1	76	śląd osadnictwa	okres rzymski (k. przeworska)	
118	Janów	63-48	2	43	osada	późne średniowiecze	
119	Kazimierzów	64-48	1	1	śląd osadnictwa punkt osadniczy	epoka kamienia XVI-XVIII w.	
120	Kazimierzów	64-48	2	2	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
121	Kazimierzów	64-48	3	3	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
122	Kazimierzów	64-48	4	4	osada	XVI-XVIII w.	
123	Kazimierzów	64-48	5	5	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
124	Kazimierzów	64-48	6	6	osada	XVI-XVIII w.	
125	Kazimierzów	64-48	7	7	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	IV/V okres epoki brązu (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
126	Kazimierzów	64-48	8	8	punkt osadniczy śląd osadnictwa	IV/V okres epoki brązu (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
127	Kołoszyn	64-48	1	77	śląd osadnictwa osada	epoka brązu/Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
128	Kołoszyn	64-48	2	78	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
129	Kołoszyn	64-48	3	79	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
130	Kołoszyn	64-48	4	80	śląd osadnictwa punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
131	Kołoszyn	64-48	5	81	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
132	Kołoszyn	64-48	6	82	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
133	Kołoszyn	64-48	7	83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
134	Kołoszyn	64-48	8	84	śląd osadnictwa punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
135	Kołoszyn	64-48	9	85	śląd osadnictwa punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
136	Kołoszyn	64-48	10	86	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
137	Kontrewers	65-48	1	47	śląd osadnictwa	XVI-XVIII w.	
138	Kontrewers	65-48	2	48	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
139	Krasnołany	63-48	1	50	śląd osadnictwa	okres rzymski (k. przeworska)	
140	Krasnołany	63-48	2	51	śląd osadnictwa	Ha CD (k. łużycka)	

141	Krzemieniew	63-48	1	75	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	Ha CD? (k. łużycka?) średniowiecze/nowożytność	
142	Krzemieniew	64-48	2	9	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
143	Krzemieniew	64-48	3	10	śląd osadnictwa	XVI-XVIII w.	
144	Krzemieniew	64-48	4	11	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
145	Krzemieniew	64-48	5	12	śląd osadnictwa	XVI-XVIII w.	
146	Krzemieniew	64-48	6	13	śląd osadnictwa punkt osadniczy	XIII-XV w. XVI-XVIII w.	
147	Krzemieniew	64-48	7	14	punkt osadniczy punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
148	Kuciny	64-48	1	87	cmentarzysko	laten (k. pomorska)	
149	Kuciny	64-48	2	88	osada śląd osadnictwa	późny okres rzymski (k. przeworska) późny okres rzymski	
150	Kuciny	64-48	3	89	śląd osadnictwa punkt osadniczy	epoka brązu/Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
151	Kuciny	64-48	4	90	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia/epoka brązu epoka brązu/Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
152	Kuciny	64-48	5	91	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka brązu/Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
153	Kuciny	64-48	6	92	osada punkt osadniczy	epoka brązu/Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
154	Kuciny	64-48	7	93	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	II okres epoki brązu (k. trzciniecka) laten/wczesny okres rzymski (k. przeworska) XVI-XVIII w.	
155	Kuciny	64-48	8	94	śląd osadnictwa	XVI-XVIII w.	
156	Kuciny	64-48	9	95	osada	XVI-XVIII w.	
157	Kuciny	64-48	10	96	punkt osadniczy	IV/V okres epoki brązu (k. łużycka)	
158	Kuciny	64-48	11	97	punkt osadniczy osada	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
159	Kuciny	64-48	12	98	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
160	Lubocha	64-48	1	15	śląd osadnictwa	XVI-XVIII w.	
161	Lubocha	64-48	2	16	śląd osadnictwa punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
162	Lubocha	64-48	3	17	osada	XVI-XVIII w.	
163	Lubocha	64-48	4	18	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
164	Lubocha	64-48	5	19	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
165	Lubocha	64-48	6	20	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	

166	Lubocha	64-48	7	21	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	XIII-XV w. XVI-XVIII w.	
167	Marcinów	63-48	1	71	śląd osadnictwa	IV-V ok. epoki brązu (k. łużycka)	
168	Oleśnica	65-48	1	38	skarb	XI w.	
169	Oleśnica	65-48	2	39	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
170	Oleśnica	65-48	3	40	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
171	Oleśnica	65-48	4	41	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
172	Oleśnica	65-48	5	42	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
173	Oleśnica	65-48	6	43	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
174	Oleśnica	65-48	7	44	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
175	Oleśnica	65-48	8	45	punkt osadniczy punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich (k. przeworska) XVI-XVIII w.	
176	Oleśnica	65-48	9	46	śląd osadnictwa	Ha D (k. łużycka)	
177	Psary	63-48	1	7	skarb	III okr. epoki brązu (k. łużycka)	
178	Psary	63-48	2	8	cmentarzysko	HD/wczesny okres lateński (k. pomorska)	
179	Psary	63-48	3	12	cmentarzysko	IV okr. epoki brązu (k. łużycka)	
180	Psary	63-48	4	23	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres rzymski (k. przeworska) średniowiecze-nowożytność	
181	Psary	63-48	5	29	osada produkcyjna	późne średniowiecze	
182	Psary	63-48	6	30	osada	późne średniowiecze	
183	Psary	63-48	7	35	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	III okr. epoki brązu (k. łużycka) Ha CD? (k. łużycka)	
184	Psary	63-48	8	36	śląd osadnictwa	okres rzymski (k. przeworska)	
185	Psary	63-48	9	37	cmentarzysko cmentarzysko śląd osadnictwa	III-IV ok. epoki brązu (k. łużycka) Ha CD (k. łużycka) późne średniowiecze-nowożytność	
186	Psary	63-48	10	38	cmentarzysko ciałopalne osada osada dwór i folwark	Ha D (k. łużycka) wczesne średniowiecze późne średniowiecze XVI-XX w.	
187	Psary	63-48	11	39	śląd osadniczy	Epoka brązu-Ha CD	
188	Psary	63-48	12	40	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	Ha D (k. łużycka) późne średniowiecze	
189	Psary	63-48	13	42	cmentarzysko	Ha D/wczesny okres lateński ((k. pomorska)	
190	Psary	63-48	14	65	śląd osadnictwa	wczesny okres lateński (k. łużycka/pomorska)	
191	Psary	63-48	15	66	cmentarzysko	Ha D/wczesny okres lateński (k. łużycka/pomorska)	
192	Psary	63-48	16	67	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	Ha CD (k. łużycka) późne średniowiecze	

193	Psary	63-48	17	68	śląd osadnictwa	pradzieje	
194	Psary	63-48	18	69	śląd osadnictwa	III-IV ok. epoki brązu (k. łużycka)	
195	Sarnów	64-48	1	134	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)	
196	Sarnów	64-48	2	135	śląd osadnictwa	neolit (k. ceramiki sznurowej)	
197	Sarnów	64-48	3	136	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)	
198	Sarnów	64-48	4	137	skarb	XIV w.	
199	Sarnów	64-48	5	138	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
200	Sarnów	64-48	6	139	śląd osadnictwa	XVI-XVIII w.	
201	Sarnów	64-48	7	140	śląd osadnictwa punkt osadniczy	pradzieje XVI-XVIII w.	
202	Sarnów	64-48	8	141	śląd osadnictwa punkt osadniczy	pradzieje XVI-XVIII w.	
203	Sarnów	64-48	9	142	śląd osadnictwa punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
204	Sarnów	64-48	10	143	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
205	Sarnów	64-48	11	144	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
206	Sarnów	64-48	12	145	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
207	Sarnów	64-48	13	146	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
208	Sarnów	64-48	14	147	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
209	Sarnów	64-48	15	148	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
210	Sarnówek	64-48	1	99	cmentarzysko	późny laten (k. przeworska)	
211	Sarnówek	64-48	2	100	osada	późny laten-późny okres rzymski (k. przeworska)	
212	Sarnówek	64-48	3	101	cmentarzysko	wczesne średniowiecze	
213	Sarnówek	64-48	4	102	punkt osadniczy	IV/V okres epoki brązu (k. łużycka)	
214	Sarnówek	64-48	5	103	śląd osadnictwa	XVI-XVIII w.	
215	Sarnówek	64-48	6	104	śląd osadnictwa	XVI-XVIII w.	
216	Stanisławów	63-48	1	74	śląd osadnictwa	pradzieje	
217	Tobolice	63-48	1	52	śląd osadnictwa	późny okres lateński (k. przeworska)	
218	Tobolice	63-48	2	53	śląd osadnictwa	Ha CD (k. łużycka)	
219	Tobolice	63-48	3	54	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje późne średniowiecze	
220	Tobolice	63-48	4	56	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	Ha CD (k. łużycka) okres rzymski (k. przeworska)	
221	Tobolice	63-48	5	63	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres rzymski (k. przeworska) późne średniowiecze	
222	Wilczyca	64-48	1	114	cmentarzysko	III/IV okres epoki brązu (k. łużycka)	
223	Wilczyca	64-48	2	115	skarb	Ha D (k. łużycka)	
224	Wilczyca	64-48	3	116	osada	wczesne średniowiecze	

225	Wilczyca	64-48	4	117	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
226	Wilczyca	64-48	5	118	punkt osadniczy ślad osadnictwa	Ha D (k. łużycka) XIII-XV w.	
227	Wilczyca	64-48	6	119	ślad osadnictwa punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
228	Wilczyca	64-48	7	120	ślad osadnictwa punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
229	Wilczyca	64-48	8	121	ślad osadnictwa	XVI-XVIII w.	
230	Wilczyca	64-48	9	122	ślad osadnictwa punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
231	Wilczyca	64-48	10	123	ślad osadnictwa punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
232	Wilczyca	64-48	11	124	punkt osadniczy punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
233	Wilczyca	64-48	12	125	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
234	Wilczyca	64-48	13	126	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
235	Wilczyca	64-48	14	127	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
236	Wilczyca	64-48	15	128	ślad osadnictwa	XVI-XVIII w.	
237	Wilczyca	64-48	16	129	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
238	Wilczyca	64-48	17	130	ślad osadnictwa punkt osadniczy	IV/V okres epoki brązu (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
239	Wilczyca	64-48	18	131	osada	XVI-XVIII w.	
240	Wilczyca	64-48	19	132	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
241	Wilczyca	64-48	20	133	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	IV/V okres epoki brązu (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
242	Wilków	65-48	1	1	ślad osadnictwa	k. łużycka	
243	Wilków	65-48	4	1	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
244	Wilków	65-48	5	2	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
245	Wilków	65-48	6	3	osada punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich (k. przeworska) XVI-XVIII w.	
246	Wilków	65-48	7	4	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
247	Wilków	65-48	8	5	osada	XVI-XVIII w.	
248	Wilków	65-48	9	6	punkt osadniczy punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich (k. przeworska) XVI-XVIII w.	
249	Wilków	65-48	10	7	ślad osadnictwa punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich (k. przeworska) XVI-XVIII w.	
250	Wilków	65-48	11	8	osada punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich (k. przeworska) XVI-XVIII w.	

251	Wilków	65-48	12	9	śląd osadnictwa punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich (k. przeworska) XVI-XVIII w.	
252	Wilków	65-48	13	10	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
253	Wilków	65-48	14	11	punkt osadniczy punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich (k. przeworska) XVI-XVIII w.	
254	Wilków	65-48	15	12	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
255	Wilków	65-48	16	13	śląd osadnictwa punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich (k. przeworska) XVI-XVIII w.	
256	Wilków	65-48	17	14	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
257	Wilków	65-48	18	15	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
258	Wilków	65-48	19	16	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
259	Wilków	65-48	20	17	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
260	Wilków	65-48	21	18	śląd osadnictwa punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich (k. przeworska) XVI-XVIII w.	
261	Wilków	65-48	22	19	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
262	Wilków	65-48	23	20	śląd osadnictwa punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich (k. przeworska) XVI-XVIII w.	
263	Wilków	65-48	24	21	śląd osadnictwa punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich (k. przeworska) XVI-XVIII w.	
264	Wilków	65-48	25	22	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
265	Woźniki	62-48	1	44	śląd osadnictwa	okres rzymski (k. przeworska)	
266	Woźniki	62-48	2	76	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	Ha C-D (k. łużycka) XIV-XV w.	
267	Woźniki	62-48	3	77	śląd osadnictwa	okres rzymski? (k. przeworska?)	
268	Woźniki	62-48	4	78	śląd osadnictwa	Ha C-D? (k. łużycka?)	
269	Woźniki	62-48	5	79	śląd osadnictwa	Ha C-D? (k. łużycka?)	
270	Zagrodniki	65-48	1	23	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
271	Zagrodniki	65-48	2	24	śląd osadnictwa punkt osadniczy	IV-V okres epoki brązu (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
272	Zagrodniki	65-48	3	25	śląd osadnictwa śląd osadnictwa punkt osadniczy	neolit? Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
273	Zdrzychów	64-48	1	70	cmentarzysko	Ha D (k. łużycka)	
274	Zdrzychów	64-48	2	71	osada	X-XIII w.	
275	Zdrzychów	64-48	3	71	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
276	Zdrzychów	64-48	4	73	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
277	Zdrzychów	64-48	5	74	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	IV/V okres epoki brązu (k. łużycka) XVI-XVIII w.	

278	Zdrzychów	64-48	6	75	śląd osadnictwa punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
279	Zdrzychów	64-48	7	76	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
280	Złotniki	63-48	1	11	śląd osadnictwa	H CD (k. łużycka)	
281	Złotniki	64-48	2	31	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
282	Złotniki	64-48	3	32	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
283	Złotniki	64-48	4	33	śląd osadnictwa	XVI-XVIII w.	
284	Złotniki	64-48	5	34	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
285	Złotniki	64-48	6	35	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
286	Złotniki	64-48	7	36	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
287	Złotniki	64-48	8	37	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
288	Złotniki	64-48	9	38	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
289	Złotniki	64-48	10	39	śląd osadnictwa punkt osadniczy	II okres epoki brązu (k. trzciniecka) XVI-XVIII w.	
290	Złotniki	64-48	11	40	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
291	Złotniki	64-48	12	41	śląd osadnictwa punkt osadniczy	IV/V okres epoki brązu (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
292	Złotniki	64-48	13	42	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
293	Złotniki	64-48	14	43	punkt osadniczy punkt osadniczy	Ha D (k. łużycka) XVI-XVIII w.	
294	Złotniki	64-48	15	44	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
295	Złotniki	64-48	16	45	punkt osadniczy	XVI-XVIII w.	
296	Złotniki	64-48	17	30	śląd osadnictwa	XVI-XVIII w.	

Materiały wykorzystane w tekście:

- 1) Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.).
- 2) Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 840).
- 3) Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. z 2023 r., poz. 40).
- 4) Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 503, ze zm.).
- 5) Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 88, ze zm.).
- 6) Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2556, ze zm.).
- 7) Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 916, ze zm.).
- 8) Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t. j. Dz. U. z 2023 r., poz. 344).
- 9) Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t. j. Dz. U. z 2020, poz. 194).
- 10) Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 1327, ze zm.).
- 11) Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 385).
- 12) Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393).
- 13) Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 164).
- 14) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 sierpnia 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2019, poz. 1721).
- 15) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019, poz. 1886).
- 16) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 28.04.2017 r. ws. Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017, poz. 928).
- 17) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 16.08.2017 r. ws. dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017, poz. 1674).
- 18) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 10.01.2014 r. ws. dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014, poz. 110).
- 19) Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 9.02.2004 r. ws. wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004, poz. 259).
- 20) Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 25.08.2004 r. ws. organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004, poz. 2153).
- 21) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 18.04.2011 r. ws. wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011, poz. 510).
- 22) Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022.
- 23) Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030.
- 24) Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030.
- 25) Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Łódzkim na lata 2020-2023.
- 26) Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030.
- 27) Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego.
- 28) Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dalików.

- 29) Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dalików.
- 30) Materiały udostępnione przez Urząd Gminy Dalików.
- 31) Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Dalików, 2009.
- 32) Przewodnik turystyczny między Bzurą a Nerem, opracowany przez Lokalną Grupę Działania Gmin „PRYM”.

www.zabytek.pl

www.mapy.zabytek.gov.pl/nid/

www.nid.pl

www.samorząd.nid.pl

Spis tabel, rycin i fotograf:

Tabela 2. MPZP Gminy Dalików, w których ustalono zasady ochrony zabytków.

Tabela 2. Cmentarze występujące na terenie Gminy Dalików.

Tabela 3. Zabytki nieruchome Gminy Dalików wpisane do rejestru zabytków

Tabela 4. Analiza SWOT Gminy Dalików.

Ryc. 1. Położenie administracyjne Gminy Dalików na tle powiatu poddębickiego (źródło: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Dalików, s. 13).

Ryc. 2. Sarnów-Osiedle. Lokalizacja zespołu folwarcznego. 1-2, mapa skala 1:5000, źródło: <https://mapy.geoportal.gov.pl>; 3 źródło - Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa; 4. Źródło: <https://mapy.zabytek.gov.pl>

Ryc. 3. Dalików. Park dworski. Widok od pd. - wsch. Podkład mapowy: skala 1:5000, obręb Dalików (podkład: <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>).

Ryc. 4. Gajówka. Park dworski. Widok od pd. - wsch. Podkład mapowy: skala 1:5000 (<https://mapy.geoportal.gov.pl>).

Ryc. 5. Sarnów-Osiedle. Park dworski. Widok od pd. - wsch. Mapa skala 1:5000. Podkład mapowy - <https://mapy.geoportal.gov.pl>

Fot. 1. Budzynek. Kościół p.w. Ścięcia św. Jana Chrzciciela (fot. autor opracowania).

Fot. 2. Dalików. Kościół p.w. św. Mateusza (fot. autor opracowania).

Fot. 3. Domaniew. Kościół p.w. Floriana (fot. autor opracowania).

Fot. 4. Dalików. Kaplica cmentarna p.w. św. Rocha (fot. autor opracowania).